

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

3/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Арістова Грина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Роженев Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи євро регіональної економіки ім. Альчіде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань категорії «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 9 від 25.11.2024 р.)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1176 від 11.04.2024 року

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2024
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Гуренко М.А.,

*кандидат юридичних наук,**асистент кафедри економічного права та економічного судочинства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УДК 346.7

DOI 10.32782/2663-5666.2024.3.1

ПРОЕКТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ НА БУДІВНИЦТВО ДЛЯ ІНВЕТОРІВ:
ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Вступ. На сьогодні наша держава потребує масштабних інвестицій для відновлення економіки, зокрема шляхом залучення іноземних інвестицій у формі корпоративної участі у підприємствах на основі приватної власності, у формі укладання договорів купівлі-продажу майна, у формі державно-приватного партнерства та інших передбачених законодавством формах, а також шляхом акумулювання та залучення вітчизняних інвестицій фізичних та юридичних осіб, в тому числі й у формі інститутів спільного інвестування. Реалізація інвестицій здійснюється на підставі інвестиційних договорів, яких на зараз є наявна значна кількість функціонуючих та відбувається постійне укладання нових інвестиційних договорів у різних сферах господарювання, зокрема у сфері будівництва, інновацій, медицини, енергетики, туризму, фінансовій сфері та ряду інших. Будівельна діяльність – це самостійна галузь економіки держави, яка є однією з найбільш перспективних та затребуваних для реалізації інвестицій іноземними та вітчизняними інвесторами.

У зв'язку з цим вбачаємо за необхідне дослідити правове регулювання такого аспекту в сфері будівельної діяльності, як підготовка нормативної документації, яка вимагається законодавством України для здійснення будівництва різноманітних об'єктів. В разі виявлення можливих прогалин в такому регулюванні запропонуємо шляхи для удосконалення даного процесу.

Згідно з ч. 1 ст. 9 Закону «Про інвестиційну діяльність» основним правовим документом, який регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є договір (угода) або проспект цінних паперів (рішення про емісію цінних паперів) [1]. Це означає, що інвестиційна діяльність реалізується на основі різноманітних інвестиційних договорів. Відповідно до поло-

жень вітчизняного законодавства інвестиційна діяльність може проводитись на основі іноземного інвестування, що здійснюється іноземними інвесторами або спільного інвестування за участю вітчизняних та іноземних інвесторів. Для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України. На підставі зазначеного вище можна прослідкувати те, що національний режим у сфері будівельної діяльності, який характерний для вітчизняних інвесторів, поширюється також й на іноземних інвесторів, що урівнює таких інвесторів у своїх законодавчих правах та обов'язках у сфері здійснення інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання сфери будівництва в Україні представлено значною кількістю нормативно-правових актів. Серед таких нормативно-правових актів вагоме місце займають закони України («Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI, «Про будівельні норми» від 05.11.2009 р. № 1704-VI), підзаконні нормативно-правові акти, зокрема: постанови Кабінету Міністрів України («Про затвердження переліку суб'єктів нормування у будівництві» від 28.04.2021 р. № 438; «Про затвердження Положення про центральний фонд будівельних норм та Типового положення про фонд галузевих будівельних норм» від 23.06.2010 р. № 483); наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Порядку розроблення проектної документації на будівництво об'єктів» від 16.05.2011 р. № 45; національні стандарти (ДСТУ 8855:2019 «Будівлі та споруди. Визначення класу наслідків (відповідальності)»);

державні та галузеві будівельні норми, якими встановлюються обов'язкові вимоги до об'єкта нормування у будівництві (ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» зі Змінами № 1 та № 2).

Згідно з положеннями ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» проектна документація – це затверджені текстові та графічні матеріали, якими визначаються містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні, технологічні вирішення, а також кошториси об'єктів будівництва. Проектна документація на будівництво об'єктів розробляється у порядку, встановленому Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, з урахуванням вимог містобудівної документації та вихідних даних і дотриманням вимог законодавства, будівельних норм і правил та затверджується замовником. Експертиза проектів будівництва проводиться в установленому Кабінетом Міністрів України порядку експертними організаціями незалежно від форми власності, які відповідають критеріям, визначеним Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, відомості про які внесені таким органом до Реєстру будівельної діяльності [2]. Важливо звернути увагу, що не всі проекти будівництва об'єктів підлягають експертизі, зокрема не підлягають обов'язковій експертизі проекти будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), крім випадків, передбачених частиною четвертою ст. 31 «Про регулювання містобудівної діяльності». Обов'язковій експертизі підлягають проекти будівництва об'єктів, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками. Класи наслідків (відповідальності) будівель і споруд визначаються в ст. 32 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності».

Відповідно до ст. 59 ЗУ «Про місцеве самоврядування» проектна документація розробляється на кожен конкретний об'єкт будівництва з урахуванням вимог містобудівної документації та вихідних даних і дотриманням вимог законодавства, будівельних норм і правил [3]. На кожен об'єкт житлової забудови розробляється проектна документація з урахуванням вимог Порядку розроблення проектної документації на будівництво об'єктів № 45 від 16.05.2011 року [4], державних будівельних норм ДБН А.2.2-3:2014

«Склад та зміст проектної документації на будівництво» [5] та інших вимог чинного законодавства. Однак існує виняток щодо необхідності розробки проектної документації на об'єкт житлової забудови, зокрема об'єкти житлової забудови, що становлять площу у сукупності до 500 квадратних метрів, будуються на підставі будівельного паспорту згідно з ст. 27 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» без розробки проекту будівництва.

У зв'язку з функціонуванням реєстру будівельної діяльності в Україні проектна документація на будівництво об'єктів вноситься до даного реєстру на підставі ст. 22 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності». Доступ до проектної документації на будівництво об'єктів здійснюється у режимі читання без можливості копіювання із застереженням, що така проектна документація є об'єктом авторського права відповідно до розділу VI Закону України «Про архітектурну діяльність» [6].

Мета статті. Необхідно звернути увагу на такий правовий механізм як проект повторного використання у будівництві. Згідно з положеннями ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» проект повторного використання у будівництві – це документація, яка включає архітектурно-планувальні, конструктивні, технічні та технологічні рішення для умов будівництва, визначених завданням на проектування, застосування якої передбачається для багаторазового використання при розробленні проектної документації на будівництво (об'єктів або їх відокремлених частин), має експертну оцінку з позитивним висновком та затверджується замовником такої документації [2]. Проект повторного використання у будівництві є частиною проектної документації на будівництво, яка розробляється із застосуванням проектів повторного використання у будівництві та затверджується замовником на підставі позитивного звіту експертизи.

Виклад основного матеріалу. Проектна документація може розроблятися в одну, дві, три стадії. Склад та зміст проектної документації на будівництво за стадіями проектування встановлюється ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» зі внесеними Змінами № 1 та № 2. Відповідно до положень ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» зі внесеними Змінами № 1 та № 2 передбачаються наступні стадії проектування:

– техніко-економічне обґрунтування (ТЕО);

- техніко-економічний розрахунок (ТЕР);
- ескізний проект (ЕП);
- проект (П);
- робочий проект (РП);
- робоча документація (Р).

При *одностадійному проектуванні* розробляється одна стадія РП, склад і зміст якої не залежить від класу наслідків (відповідальності) об'єкта.

При *двостадійному проектуванні* розробляються:

1) для об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), а також комплексів (будов), до яких входять лише об'єкти з незначними наслідками (СС1) розробляються:

– стадія ЕП – для об'єктів не виробничого призначення або стадія ТЕР – для об'єктів виробничого призначення та лінійних об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури;

– стадія РП;

2) для об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми наслідками (СС2) та зі значними наслідками (СС3), а також комплексів (будов), до складу яких входить хоча б один об'єкт, що за класом наслідків (відповідальності) належить до об'єктів із середніми наслідками (СС2) та зі значними наслідками (СС3) розробляються:

– стадія П;

– стадія Р.

При *тристадійному проектуванні* розробляються:

– стадія ЕП – для об'єктів не виробничого призначення або стадія ТЕО – для об'єктів виробничого призначення та лінійних об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури;

– стадія П;

– стадія Р [5].

В попередній редакції ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» без внесених Змін № 1 та № 2 до них стадії проектування чітко визначались для кожного об'єкта будівництва, в залежності від категорії складності будівництва такого об'єкта (5 категорій складності). Новими ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» зі внесеними Змінами № 1 та № 2, зокрема п. 4.6. встановлюється неоднозначне визначення стадійності для проектування того чи іншого об'єкта, без конкретного розподілу, в тому числі не беручи за основу до розподілу класи наслідків (відповідальності). Наприклад, п. 4.6.1 ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проек-

тної документації на будівництво» зі внесеними Змінами № 1 та № 2 встановлює, що при одностадійному проектуванні розробляється одна стадія РП, однак конкретно для яких об'єктів та якої категорії наслідків (відповідальності) не встановлюється. Крім цього згідно з п. 8.1 ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» зі внесеними Змінами № 1 та № 2 РП рекомендовано розробляти для технічно нескладних об'єктів будівництва, а також об'єктів будівництва з застосуванням проектів (проектних рішень) повторного використання на підставі вихідних даних та схваленої при двостадійному проектуванні попередньої стадії. Спірним є те, що саме розуміється під поняттям «технічно нескладні об'єкти будівництва», та для яких можливе проведення одностадійного проектування. Зміни № 1 та № 2, що були внесені до ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» не внесли достатньої чіткості у процес стадійності проектування об'єктів будівництва. Як відомо, неоднозначність норм права призводить до проблем у правозастосуванні учасниками правових відносин, що проявляється у подальшому у конфліктах, судових позовах тощо.

Згідно з ст. 2 ЗУ «Про інвестиційну діяльність» до інвестиційного проекту може включатись проект будівництва, розроблений відповідно до законодавства. Поняття «проект будівництва» згадується лише в ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності» та в наказі Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Порядку розроблення проектної документації на будівництво об'єктів», однак при цьому визначення даного поняття нормативно-правові акти не містять. У зв'язку з чим можна припустити, що мається на увазі включення до інвестиційного проекту саме розробленої проектної документації на будівництво об'єкта.

В ситуації, в якій перебуває наша держава, є потреба в ефективному та значному інвестуванні в економіку держави, розвитку міжнародного економічного співробітництва, тому створення якісних правових умов для укладання та виконання інвестиційних договорів, зокрема в сфері будівництва, дозволить поліпшити сьогоднішнє становище.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що вимоги до складу та змісту, порядку розробки проектної документації на будівництво того чи іншого об'єкта встановлюються норматив-

но-правовими актами, жодних спеціальних вимог до проектної документації, яка буде розроблятися іноземним інвестором, законодавство України не містить. Тому незалежно від того, чи замовником будівництва є іноземний чи вітчизняний інвестор, вимоги до складу та змісту, порядку розробки проектної документації на будівництво будуть однаковими для обох інвесторів, оскільки для іноземного інвестора встановлюється національний режим інвестиційної діяльності та іншої господарської діяльності, включаючи будівельну діяльність, за виключенням обмежень передбачених законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 47. ст. 646.
2. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 34. Ст. 343.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/87-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
4. Про затвердження Порядку розроблення проектної документації на будівництво об'єктів : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16.05.2011 р. № 45. Офіційний вісник України. 2011. № 43. Ст. 26.
5. ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво. Зі Зміною № 1 та Зміною № 2» : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.12.2021 № 365; наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31.01.2022 № 22; наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 08.04.2022 № 62; наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16.05.2022 № 72, наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 29.06.2022 № 1169. URL: https://e-construction.gov.ua/files/new_doc/3022061165539755805/2023-01-24/e1b8ce85-2a40-4095-a380-9e5d9c637912.pdf (дата звернення 14.01.2025).
6. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 31. Ст. 246.

Гуренко М.А. ПРОЕКТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ НА БУДІВНИЦТВО ДЛЯ ІНВЕТОРІВ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У даній статті досліджуються особливості правового регулювання такого аспекту в сфері будівельної діяльності, як підготовка нормативної документації, яка вимагається законодавством України для здійснення будівництва різноманітних об'єктів. Аналізується законодавство на наявність вимог до проектної документації на об'єкт будівництва. Досліджується законодавство в аспекті виявлення спеціальних вимог до проектної документації, яка розробляється за замовленням іноземного інвестора. Виявляються прогалини в правовому регулюванні та пропонуються шляхи для удосконалення процесу підготовки нормативної документації в сфері будівельної діяльності в Україні.

Визначається, що інвестиційна діяльність може проводитись на основі іноземного інвестування, що здійснюється іноземними інвесторами або спільного інвестування за участю вітчизняних та іноземних інвесторів. Для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України. Національний режим у сфері будівельної діяльності, який характерний для вітчизняних інвесторів, поширюється також й на іноземних інвесторів, що урівнює таких інвесторів у своїх законодавчих правах та обов'язках у сфері здійснення інвестиційної діяльності.

Проектна документація на будівництво об'єктів розробляється у порядку, встановленому Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, з урахуванням вимог містобудівної документації та вихідних даних і дотриманням вимог законодавства, будівельних норм і правил та затверджується замовником. Проектна документація розробляється на кожен конкретний об'єкт будівництва з урахуванням вимог містобудівної документації та вихідних даних і дотриманням вимог законодавства, будівельних норм і правил. Проектна документація може розроблятися в одну, дві, три стадії.

Досліджено те, що в попередній редакції ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» без внесених Змін № 1 та № 2 до них стадії проектування чітко визначались для кожного об'єкта будівництва, в залежності від категорії складності будівництва такого об'єкта (5 категорій складності). Новими ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» зі внесеними Змінами № 1 та № 2, зокрема п. 4.6. встановлюється неоднозначне визначення стадійності для проектування того чи іншого об'єкта, без конкретного розподілу, в тому числі не беручи за основу до розподілу класи наслідків (відповідальності).

На підставі аналізу норм чинного законодавства встановлено, що незалежно від того, чи замовником будівництва є іноземний чи вітчизняний інвестор, вимоги до складу та змісту, порядку розробки проектної документації на будівництво будуть однаковими для обох інвесторів, оскільки для іноземного інвестора встановлюється національний режим інвестиційної діяльності та іншої господарської діяльності, включаючи будівельну діяльність, за виключенням обмежень передбачених законодавством.

Ключові слова: іноземний інвестор, вітчизняний інвестор, будівництво, об'єкт будівництва, проектна документація.

Gurenko M.A PROJECT DOCUMENTATION FOR CONSTRUCTION FOR INVESTORS: LEGAL ASPECTS

In this article are researched the peculiarities of legal regulation of such an aspect of construction activities as preparation of regulatory documentation required by ukrainian legislation for the construction of various facilities. The legislation in terms of requirements to project documentation for a construction project are analysed. The legislation is investigated in terms of identifying special requirements for project documentation developed by order of a foreign investor. The gaps in legal regulation are identified and the ways to improve the process of preparing regulatory documents in the field of construction activities in Ukraine are suggested.

It is determined that investment activity may be carried out on the basis of foreign investment carried out by foreign investors or joint investment with the participation of national and foreign investors. The national regime of investment and other economic activities is established for foreign investors in Ukraine, with the exceptions provided for by the legislation of Ukraine and international treaties of Ukraine. The national regime in the field of construction activities, which is typical for national investors, also applies to foreign investors, which equates such investors in their legal rights and obligations in the field of investment activities.

Project documentation for the construction of facilities shall be developed in accordance with the procedure established by the Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine, taking into account the requirements of urban planning documentation and baseline data and in compliance with the requirements of the law, construction norms and rules, and shall be approved by the customer. The project documentation is developed for each specific construction object, taking into account the requirements of urban planning documentation and baseline data and in compliance with the requirements of the law, building codes and regulations. Project documentation may be developed in one, two or three stages.

It is investigated that in the previous version of SCN A.2.2-3:2014 "Composition and Content of Design Documentation for Construction" without Amendments No. 1 and No. 2 there to, the design stages were clearly defined for each construction object, depending on the category of complexity of construction of such an object (5 categories of complexity). The new SCN A.2.2-3:2014 "Composition and Content of Design Documentation for Construction" as amended by Amendments No. 1 and No. 2, in particular, paragraph 4.6, determines an ambiguous definition of the stages for the design of a particular facility, without a specific distribution, including without taking classes of consequences (liability) as a basis for the classification.

Based on the analysis of the current legislation, it is determined that regardless of whether the construction customer is a foreign or national investor, the requirements for the composition and content of the project documentation for construction will be the same for both investors, since a foreign investor is subject to the national regime of investment and other economic activities, including construction activities, except for the restrictions provided for by law.

Key words: foreign investor, national investor, construction, construction object, project documentation.

Пустовіт О.Ю.,
*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного та господарського права
юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. У світлі світових тенденцій відносно нестатку продуктів харчування, Україна займає особливе місце, оскільки сільське господарство є однією з ключових галузей національної економіки, яка може забезпечити харчування щонайменше 400 мільйонам осіб. Важливо відзначити, що навіть під час активних бойових дій майже третина сільськогосподарської продукції експортується, що становить 53% валютних надходжень до бюджету держави. Зокрема, рослинництво, яке є провідною галуззю сільського господарства і забезпечує понад 80% виробництва валової продукції в останні роки, продемонструвало позитивні тенденції.

Стан дослідження. Під час написання даної роботи, автори аналізували інформацію, знайдену у роботах таких вчених як Нечипоренко О. М., Россоха В. В., Косташ Л. М., Грищенко О. Ю., Людвенко Д. В. Та інших, які досліджували питання становлення, розвитку та реформування сільгоспвиробництва та його адаптації до умов та обставин воєнного часу.

Мето статті є дослідження нормативно-правового забезпечення процесу розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, а також розглянути перспективи, тенденції та шляхи післявоєнного відновлення галузі.

Виклад основного матеріалу. Російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року серйозно підірвало виробництво та торгівлю продовольством в країні, що створило загрозу продовольчій безпеці України та світу. Атаки російської армії на українське сільське господарство, такі як обстріли сільськогосподарських об'єктів та інфраструктури по всій території України, знищення та спалювання сільськогосподарських земель у зонах активних бойових дій, блокада чорноморських портів та вибух на Каховській ГЕС, суттєво ускладнили функціонування українського аграрного сектору. Основні стратегії для забезпечення функ-

ціонування аграрного сектора в умовах повномасштабної війни повинні бути спрямовані на збереження ефективності ланцюга виробництва, перероблення, зберігання та постачання населенню харчових продуктів. Важливими є збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, створення нових об'єктів для зберігання та перероблення продукції, інтеграція державного та приватного секторів для постачання харчових продуктів.

Розглянемо основні заходи, які впроваджено в Україні для підтримки та сприяння сільськогосподарським товаровиробникам у їхній діяльності:

1. Створено можливість отримання додаткової фінансової підтримки від держави для забезпечення проведення посівної кампанії та збору врожаю через програму «Доступні кредити 5–7–9%» [1], яка передбачає надання безвідсоткових кредитів. Крім того, сільськогосподарським виробникам надаються гранти для розвитку власного бізнесу у сферах садівництва, ягідництва, виноградарства та тепличного господарства [2].

2. Запроваджено спрощену процедуру реєстрації сільськогосподарської техніки для зменшення бюрократичних процедур для фермерів [3].

3. Здійснюється інтенсивний моніторинг продовольчої безпеки та сільськогосподарської інфраструктури, включаючи аналіз попиту та пропозиції основних видів сільськогосподарської продукції. Також визначається список ключових товарів зі значною соціальною важливістю, і проводиться регулювання цін, торговельних надбавок та нормативів рентабельності для цих товарів і послуг. Визнана необхідність формування списку підприємств, економічна діяльність яких має важливе значення для агропромислового сектору в цілому, і забезпечення фінансування їх розширення, відновлення та будівництва [4].

4. Звільнено від оподаткування ввізним митом товари, які використовуються для забезпечення зберігання, транспортування, завантаження та розвантаження зернових та олійних культур [5].

5. Законом України про внесення змін до деяких законів країни щодо безперервного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану була спрощена державна реєстрація пестицидів і агрохімікатів; розширено перелік агрохімікатів, які можна ввозити в країну, виробляти, застосовувати та рекламувати не маючи держреєстрації; спрощено порядок уповноваження приватних лабораторій, фітосанітарні вимоги при переміщенні продукції [6].

Важливим завданням для уряду є не тільки стабілізація виробництва сільгосппродукції під час війни, а й розробка стратегій дій для післявоєнного становлення тих самих процесів. Після війни потрібно забезпечити диверсифікацію розвитку аграрного сектора шляхом підвищення капіталізації та інвестиційної привабливості агропідприємств, формування ринкових інститутів, підвищення ефективності використовуваних ресурсів, зміцнення продовольчої безпеки, розвиток експорту та створення комфортних умов проживання на селі. Нова повоєнна модель розвитку аграрного сектора має бути збалансована з економічними та екологічними аспектами, що відповідають цілям сталого розвитку. Розвиток галузевої структури після війни потребує активізації шукання можливих резервів та прискореного зростання. Основна увага має бути спрямована на агрокліматичні умови, ґрунтові особливості та традиційні культури регіону. Важливо також забезпечити належний рівень водних та матеріально-технічних ресурсів, забезпечити зручний доступ до переробних підприємств та логістичних каналів і впроваджувати інноваційні технології.

У зв'язку з підвищенням цін на добрива, паливо та зниженням закупівельних цін на продукцію аграрного сектору, важливим стає використання альтернативних джерел підживлення. Одним з таких можливих джерел є дигестат, який може допомогти частково знизити витрати на виробництво, а отже і собівартість.

Удосконалення регіонального розміщення має на меті забезпечення рівноваги між виробництвом сільськогосподарської продукції та потребами регіонів у харчових продуктах. Також необхідно збільшувати експортний потенціал, особливо щодо тваринницької продукції, такої

як молоко, м'ясо та яйця. Фактичне споживання тваринної продукції не відповідає науковим стандартам, тому важливо розробити стратегії збільшення виробництва відповідно до потреб населення.

Необхідні обсяги виробництва тваринницької продукції повинні бути визначені з урахуванням потреб населення, можливості експорту та імпорту. Загалом, країна має забезпечити як внутрішні, так і зовнішні потреби в продукції рослинництва, враховуючи баланс споживання населення та експортні зобов'язання.

Необхідно сприяти рівноправному розвитку різних форм організації господарювання, зокрема в аграрному секторі України. Державна політика повинна спрямовуватися на стимулювання інклюзивного та різноманітного розвитку, зосереджуючись передусім на підтримці малих форм господарювання у сільській місцевості. Це вимагає інституційної та фінансової підтримки середніх і малих сільськогосподарських виробників.

Фермерські та приватні селянські господарства можуть виступати як центри економічного зростання, що забезпечують зайнятість значної частини сільських територій та стимулюють розвиток дрібних господарств у навколишніх районах.

Одночасно важливо розвивати виробництво та переробку сільськогосподарської продукції на принципах циркулярної економіки. Агропідприємства та фермерські господарства мають можливість стати підприємствами з повним циклом виробництва, де використовуються інноваційні технології для безвідходного та відновлювального виробництва. Це передбачає повне перероблення відходів, використання екологічно чистих технологій та точного землеробства для ефективного використання ґрунтів [7].

Наприклад, відходи рослинництва та тваринництва можна використовувати місцево для виробництва біоенергії або як добрива. Важливим є розвиток мережі підприємств з перероблення та видалення відходів тваринництва, таких як ветеринарні заклади, для безпечної утилізації та запобігання забруднення довкілля.

Висновки. Основні стратегії для забезпечення функціонування аграрного сектора в умовах повномасштабної війни спрямовані на збереження ефективності ланцюга виробництва, перероблення, зберігання та постачання населенню харчових продуктів. Важливою стає не лише стабілізація виробництва під час війни, а й розробка стратегій дій для післявоєнного

відновлення. У цьому контексті були впроваджені ряд заходів для підтримки та сприяння сільськогосподарським товаровиробникам. Зокрема, була створена можливість отримання додаткової фінансової підтримки від держави для проведення посівної кампанії та збору врожаю через програму «Доступні кредити 5–7–9%», надані гранти для розвитку бізнесу у сферах садівництва, ягідництва тощо. Також спрощено процедуру реєстрації сільськогосподарської техніки та здійснюється інтенсивний моніторинг продовольчої безпеки та сільськогосподарської інфраструктури.

Удосконалення повоєнної галузевої структури слід здійснювати у напрямі прискореного розвитку та пошуку резервів. Передусім слід звертати увагу на агрокліматичні та ґрунтові особливості, традиційні культури регіону, забезпеченість водними та матеріально-технічними ресурсами, зручний доступ до переробних підприємств та каналів логістики, впровадження інноваційних технологій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Оптимізація Державних програм «Доступні кредити 5-7-9%» та «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%» в умовах воєнного стану : прес-центр Міністерства Фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/optimizatsiia_derzhavnikh_program_dostupni_kredit_5-7-9_ta_dostupnii_finansovii_lizing_5-7-9_v_umovakh_voiennoho_stanu_infografika-3892

Пустовіт О.Ю. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Нові обставини, спричинені війною на території України, сприяли появі певних загроз у сфері виробництва та забезпечення продовольчою продукцією власного населення, але й для інших країн світу. Таким чином, проблема забезпечення належного рівня сільськогосподарського виробництва на території України набуває глобального характеру. З початку введення воєнного стану на території України прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на забезпечення та підтримку безперешкодного, стабільного та високоякісного виробництва сільськогосподарської продукції, також були розроблені стратегії розвитку, стабілізації, експорту товарів. Це важливо, оскільки саме виробництво є ключовою складовою продовольчої безпеки будь-якої країни. Отже, актуальність статті зумовлюється необхідністю у сталому та динамічному розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки дана галузь становить велику частку економічного базису України. Мета написання статті – розглянути основні заходи, які були запроваджені в Україні для стимулювання та встановлення гарантів для виробників продукції АПК. Об'єктом дослідження постає розгалужена комплексна система посіву, вирощування, збирання, переробки, транспортування продукції аграрного комплексу. Предметами дослідження є усі аспекти процесу виробництва сільгосппродукції, починаючи від безпечності вирощування та збирання сировини і закінчуючи логістичною системою для експорту готового товару. Наголошено, що удосконалення регіонального розміщення має на меті забезпечення рівноваги між виробництвом сільськогосподарської продукції та потребами регіонів у харчових продуктах. Також необхідно збільшувати експортний потенціал, особливо щодо тваринницької продукції, такої як молоко, м'ясо та яйця. Фактичне споживання тваринної продукції не відповідає науковим стандартам, тому важливо розробити стратегії збільшення виробництва відповідно до потреб населення. Удосконалення повоєнної галузевої структури слід здійснювати у напрямі прискореного розвитку та пошуку резервів. Передусім слід звертати увагу на агрокліматичні та ґрунтові особливості, традиційні культури регіону, забезпеченість водними та матеріально-технічними ресурсами, зручний доступ до переробних підприємств та каналів логістики, впровадження інноваційних технологій тощо.

Ключові слова: агропромисловий сектор, посівна кампанія, продовольча безпека.

2. Деякі питання надання грантів бізнесу : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>

3. Про внесення змін до Порядку відомчої реєстрації та зняття з обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньобудівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2022-%D0%BF#Text>

4. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 327-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

5. Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 15.08.2022 № 2510-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2510-20#Text>

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>

7. Нечипоренко О. М., Россоха В. В., Людвенко Д. В., Грищенко О. Ю. Розвиток виробництва сільськогосподарської продукції. *Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення* : наукова доповідь; Національна академія аграрних наук України [та ін.]. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2023. [Розд.] 1. С. 7-41. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/27138>

Pustovit O.Yu. REGULATORY AND LEGAL ENSURANCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN MARTIAL ARTS CONDITIONS

The new circumstances caused by the war on the territory of Ukraine contributed to the emergence of certain threats in the sphere of production and provision of food products for its own population, but also for other countries of the world. Thus, the problem of ensuring the proper level of agricultural production on the territory of Ukraine takes on a global character. Since the introduction of martial law on the territory of Ukraine, a number of legislative acts have been adopted aimed at ensuring and supporting the unhindered, stable and high-quality production of agricultural products, and strategies for the development, stabilization, and export of goods have also been developed. This is important because production itself is a key component of any country's food security. Therefore, the relevance of the article is determined by the need for sustainable and dynamic development of the production of agricultural products, since this industry constitutes a large part of the economic base of Ukraine. The purpose of writing the article is to consider the main measures that were introduced in Ukraine to stimulate and establish guarantees for producers of agricultural products. The object of the research is the extensive complex system of sowing, growing, harvesting, processing, and transportation of the products of the agrarian complex. The subjects of the study are all aspects of the agricultural production process, starting from the safety of growing and harvesting raw materials and ending with the logistics system for exporting the finished product. It was emphasized that the improvement of regional placement aims to ensure a balance between the production of agricultural products and the needs of the regions in food products. It is also necessary to increase the export potential, especially for livestock products such as milk, meat and eggs. The actual consumption of animal products does not meet scientific standards, so it is important to develop strategies to increase production in accordance with the needs of the population. The improvement of the post-war industry structure should be carried out in the direction of accelerated development and the search for reserves. First of all, attention should be paid to agroclimatic and soil features, traditional cultures of the region, provision of water and material and technical resources, convenient access to processing enterprises and logistics channels, implementation of innovative technologies, etc.

Key words: agro-industrial sector, sowing campaign, food security.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Ковальчук М.О.,
адвокат АО «Естер Гардіанс»,
кандидат юридичних наук,
докторант
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

УДК 342.9
DOI 10.32782/2663-5666.2024.3.3

СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Вступ. Земельні відносини в Україні є однією з ключових сфер правового регулювання, адже земля виступає основним ресурсом для забезпечення життєдіяльності суспільства та розвитку економіки. Після проведення земельної реформи та відкриття ринку землі, питання гарантій прав на землю набуло особливої актуальності. Законодавчі зміни, зокрема ухвалення Верховною Радою України Закону України № 2178-10 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» у 2021 році, суттєво змінили правовий ландшафт у сфері земельних відносин, створивши нові можливості для власників та орендарів земельних ділянок.

Однак, такі зміни також породили нові виклики, які потребують відповідного правового регулювання та належного захисту прав суб'єктів земельних відносин. Сьогодні земельна реформа, спрямована на лібералізацію ринку землі, створює широкі можливості для залучення інвестицій та розвитку аграрного сектору, проте одночасно виникають правові проблеми, пов'язані з недостатньою ефективністю системи гарантій прав на землю. Невизначеність у правовому регулюванні, зловживання правами, низький рівень захисту дрібних власників та орендарів є чинниками, що впливають на рівень захисту прав на землю та сприяють зростанню кількості земельних спорів.

Особливої актуальності питання гарантій прав на землю набуває в умовах воєнного стану, спричиненого агресією російської федерації проти України. Збройний конфлікт призвів до масових переміщень населення, втрати контролю над частинами територій, руйнування інфраструктури та необхідності відновлення прав власників після деокупації. Таким чином, дослідження ефективної системи гарантій прав

на землю є важливим для вирішення проблем соціально-економічного розвитку, правового захисту населення та відновлення правової стабільності в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тим чи іншим аспектам системи гарантій прав на землю в теорії права України присвячувалась велика кількість праць вітчизняних науковців. Серед дослідників цього питання, відзначимо внесок таких вчених, як: В. І. Андрейцев, Н. В. Безсмертна, Н. І. Бровко, О. В. Бурцев, О. А. Вівчаренко, О. І. Заєць, Н. Ф. Ільницька, І. І. Каракаш, А. М. Клочко, О. М. Ковальчук, М. І. Козюбра, М. В. Краснова, Л. В. Лейба, В. В. Носік, І. В. Озімок, О. О. Погрібний, В. В. Савчак, С. І. Сімакова, Н. І. Титова, О. М. Туєва, Д. В. Федчишин, Н. В. Черкаська, М. К. Черкашина, Ю. В. Щербяк, М. В. Шульга та багато інших дослідників. Втім, загальна кількість комплексних праць, присвячених безпосередньо системі гарантій прав на землю, наразі є не такою й великою. Окремі аспекти гарантій прав на землю висвітлювались у працях значно ширшого кола науковців, аніж нами наведено вище.

Метою статті є визначення системи гарантій прав на землю в Україні та їх загальнотеоретична характеристика.

Виклад основного матеріалу. М. І. Козюбра, як відомий український правознавець, зробив вагомий внесок у розвиток теоретичних основ гарантій права, зокрема у контексті захисту конституційних прав і свобод. У своїх роботах він акцентує увагу на важливості забезпечення системності гарантій, що дозволяє утворити цілісну систему захисту прав і свобод. М. І. Козюбра визначає гарантії права як сукупність правових засобів і механізмів, що забезпечують реальне здійснення, охорону і захист прав і свобод особи, закріплених у Конституції

та законодавстві України [1, с. 45–46]. На думку вченого, головним завданням правових гарантій є забезпечення правового режиму, який дозволяє реалізувати права і свободи, а також захистити їх у разі порушення. Науковець розглядає гарантії права не лише через призму правових норм, але й через їхній інституційний вимір. Гарантії є складовою механізмом реалізації права власності на землю. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію громадянами права власності на земельні ділянки, на усунення перешкод їх повного та належного здійснення.

Щодо класифікації гарантій, то у правовій доктрині у тій чи іншій мірі, дане питання розкривалося. Так, наприклад, О. В. Бурцев акцентує увагу на таких видах як юридичні та економічні гарантії прав власності на землю. Він зазначає, що правові гарантії охоплюють нормативно-правові акти, які регулюють порядок набуття, використання та відчуження земельних ділянок, а також механізми адміністративного і судового захисту [2, с. 73]. Водночас, економічні гарантії стосуються питань ціноутворення на землю та державної підтримки землевласників. Ця тенденція визначення економічних гарантій також простежується у працях зарубіжних вчених. Б. Кьотінг у своїх дослідженнях акцентує увагу на важливості економічних гарантій у сфері земельних відносин Німеччини, підкреслюючи, що вони є одним із ключових елементів правової системи, яка регулює використання та охорону земельних ресурсів. За його словами, земельні відносини в Німеччині ґрунтуються на ринкових механізмах, що доповнюються державним регулюванням, яке забезпечує прозорість і стабільність земельного ринку [3, с. 44]. Вчений також зазначає, що німецька система земельних прав базується на ринкових механізмах, що регулюються державою, і включає державні субсидії та компенсації у разі вилучення земель для суспільних потреб.

Н. М. Кравчук наголошує на необхідності визначення інституційних гарантій у сфері земельних відносин, зазначаючи, що держава через відповідні органи влади повинна забезпечувати захист прав власників землі [4, с. 45]. Також автором акцентовано увагу на необхідності вдосконалення діяльності земельного кадастру та реєстраційної системи як ключових елементів, що сприяють гарантуванню прав власності.

На думку ж Л. В. Лейби також можна вести мову про спеціальні гарантії. Спеціальні гарантії земельних прав можна умовно поділити на дві групи: гарантії реалізації земельних прав і гарантії захисту земельних прав, як вважає Л. В. Лейби, зазначаючи, що до першої групи належать гарантії, які встановлюють умови та можливості реалізації земельних прав шляхом їх закріплення у матеріальних нормах права, а інша група, як правило, забезпечена інститутом вирішення земельних спорів. Як «захист» тут розуміємо не лише відновлення порушених прав, а й недопущення вчинення порушень шляхом запровадження охоронних заходів [5, с. 82].

Такий підхід є досить ґрунтовним, однак потребує подальшого розширення та уточнення для врахування сучасних потреб правового регулювання земельних відносин. На думку Л. В. Лейби, гарантії реалізації земельних прав включають механізми, що забезпечують можливість ефективного користування земельними правами, закріпленими у матеріальних нормах права. Це означає, що ці гарантії охоплюють не лише нормативні положення, які надають суб'єктам права на землю (володіння, користування, розпорядження), але й створюють умови для їх практичної реалізації. Зокрема, це процедури реєстрації прав на землю, правила оформлення правочинів із землею, умови договорів оренди, правила відчуження земельних ділянок тощо. Однак у сучасному контексті реалізація земельних прав не обмежується виключно матеріальними нормами права. Важливим аспектом гарантій реалізації є також економічні гарантії, що стосуються доступності землі як економічного ресурсу, її оцінки, оподаткування та доступу до ринкових механізмів. Наприклад, в умовах відкриття ринку землі в Україні реалізація земельних прав може бути ускладнена через фінансові бар'єри, пов'язані з високими цінами на землю або складнощами доступу до кредитування для дрібних землевласників. Л. В. Лейба також зазначає, що гарантії захисту земельних прав охоплюють інструменти правової охорони земельних прав, зокрема механізми вирішення земельних спорів. До цієї групи входять як процесуальні, так і матеріальні норми, що спрямовані на попередження порушень прав та їх відновлення у разі незаконного посягання.

Ю. В. Щербяк наголошує, що гарантії переходу прав громадянам на земельні ділянки можна поділити на матеріально- та процедурно-правові. Матеріально-правові – встановлення зобов'язань уповноважених суб'єктів на

¹ Козюбра М.І. Загальна теорія права : підручник / [М.І. Козюбра та ін.] ; за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 391 с.

виконання приписів; відповідальність за невиконання зобов'язань, ненадання адміністративних послуг. Процедурно-правові – чітко викладені стадії переходу; встановлені строки щодо підготовки рішень, видачі документів; затвердження форми документа або правоустановчого документа; кількісний склад земельно-правової документації та ін [6, с. 61].

Аналізуючи норми ЗК України, а також позиції Н. В. Безсмертної, О. М. Туєвої, В. В. Носіка та О. А. Вівчаренка, вважаємо, що як гарантії здійснення обтяжених прав на землю необхідно розглядати: а) законність та верховенство права (ст. ст. 4, 5 ЗК України); б) непорушність права власності на землю (ст. 14 Конституції України, ст. ст. 78, 79 ЗК України); в) забезпечення захисту права на орендовану земельну ділянку нарівні із захистом права власності на земельну ділянку відповідно до закону (ст. 27 Закону України «Про оренду землі»); г) встановлення невичерпного переліку способів захисту прав на землю (ст. 152 ЗК України); ґ) юридична відповідальність за порушення чужих прав на землю (ст. 211 ЗК України, ст. ст. 52–56 КУпАП тощо) д) використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення виключно в межах вимог щодо користування землями певного виду використання (ст. 20 ЗК України); е) додержання вимог законодавства про охорону довкілля (ст. 91, 96 ЗК України); є) необхідність зберігання геодезичних знаків (ст. 91 ЗК України); ж) забезпечення використання землі за цільовим призначенням (ст. 96 ЗК України); з) дотримання непорушності прав власників та користувачів суміжних земельних ділянок (ст. 96 ЗК України), а також ряд інших гарантій прав на землю, що знаходять своє відображення в нормах земельного законодавства [7, с. 9].

Вказане свідчить про існування багаторівневої системи гарантій, що охоплює правові, економічні та екологічні механізми захисту прав на землю. Ці гарантії спрямовані на захист прав власників та користувачів земельних ділянок, забезпечення раціонального використання земельних ресурсів, а також запобігання правопорушенням у сфері земельних відносин. Для підвищення ефективності гарантій необхідно посилювати відповідальність за порушення земельного законодавства, забезпечувати чіткі механізми правового захисту та впроваджувати нові інструменти вирішення земельних спорів. Такий підхід дозволить не тільки забезпечити захист прав на землю, але й сприятиме створенню прозорих, стабільних та справедливих земель-

них відносин в Україні, що відповідатимуть сучасним викликам та потребам суспільства.

Також доцільно зауважити, що серед гарантій, встановлених у Земельному Кодексі України, є ті, що згадувалися нами раніше у підрозділі 1.1. Згідно із частиною 1 статті 153 Земельного кодексу України, власник не може бути позбавлений права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених законодавством. Це положення закріплює фундаментальний принцип непорушності права власності, який є однією з ключових гарантій у сфері земельних відносин. Законодавець підкреслює, що вилучення земель можливе лише за умов, визначених законодавством, що передбачає справедливу компенсацію або надання альтернативної земельної ділянки. Положення про непорушність права власності на землю є критичним для забезпечення правової стабільності та економічної безпеки. Водночас практика показує, що реальні випадки вилучення земель, зокрема для суспільних потреб, часто стикаються із труднощами щодо забезпечення компенсації та дотримання прав власників. У цьому контексті необхідним є вдосконалення правозастосовної практики та розробка чітких механізмів реалізації гарантій. Особливо важливо запровадити більш детальні процедури щодо компенсації у випадках примусового вилучення, що дозволить уникнути правової невизначеності та можливих конфліктів.

Гарантії відшкодування збитків є важливим елементом системи захисту прав власників земельних ділянок. Так, адже стаття 156 Земельного кодексу України визначає, що власники земельних ділянок мають право на відшкодування збитків у разі їхнього заподіяння, наприклад, унаслідок державних інфраструктурних проєктів, стихійних лих або неправомірних дій інших осіб. Важливо зазначити, що відшкодування має надаватися у повному обсязі та передбачає як матеріальні втрати, так і втрати, пов'язані із втратою можливості використання землі. Відшкодування збитків є однією з основних гарантій, що дозволяє власникам земель захищати свої економічні інтереси у випадку заподіяння шкоди. Проте на практиці існують проблеми із належним і своєчасним відшкодуванням збитків, що зумовлено як бюрократичними перепонами, так і недоліками у законодавчій базі. Для покращення реалізації цієї гарантії варто запровадити додаткові механізми судового контролю за процесом відшкодування, а також чіткіші критерії оцінки збитків. Це сприятиме більш

ефективному захисту прав власників земельних ділянок та уникненню затримок у процесі компенсації.

Згідно із частиною 1 статті 158 Земельного кодексу України, земельні спори вирішуються судами або органами місцевого самоврядування. Ця норма закріплює двосторонню модель вирішення спорів: судову та адміністративну. Судовий захист є основним механізмом вирішення складних або конфліктних ситуацій, пов'язаних із правами на землю. Водночас можливість звернення до органів місцевого самоврядування надає громадянам швидший і менш витратний спосіб вирішення спорів на досудовій стадії. Процедура вирішення земельних спорів є важливою складовою захисту прав на землю. Судові механізми забезпечують правосуддя та відновлення порушених прав, але через складність і тривалість судових процесів значна частина земельних спорів вирішується адміністративно. Однак на практиці адміністративні органи часто мають обмежені можливості для вирішення складних спорів, особливо тих, що стосуються межування земельних ділянок або прав власності. Тому необхідно удосконалити механізми адміністративного розгляду земельних спорів, запроваджуючи обов'язкові альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіацію, що дозволить скоротити кількість судових позовів і полегшити доступ до правосуддя.

Загалом, гарантії прав на землю, закріплені у Розділі V Земельного кодексу України, можна умовно поділити на три основні групи: гарантії права власності, відшкодування збитків та вирішення земельних спорів.

Отже, можемо констатувати, що систему гарантій прав власності на землю в Україні складають: 1) юридичні гарантії (охоронно-захисні та процедурні); 2) економічні гарантії (фінансово-економічні, ринкові, фіскальні); 3) організаційні гарантії (адміністративні та реєстраційні); 4) екологічні (безпекові та кліматичні).

Юридичними гарантіями ми вважаємо охоронно-захисні, поєднуючи їх у правовий комплекс з охорони та захисту та процедурні гарантії. Охоронно-захисні гарантії включають механізми правової охорони та судового захисту прав власників земельних ділянок. Судовий захист є основним механізмом відновлення порушених прав (ст. 55 Конституції України, ст. 16 Цивільного кодексу України, ст. 152 Земельного кодексу України), що забезпечує в тому числі справедливий розгляд і відновлення прав власників

на землю через судову систему. Адміністративний захист передбачає можливість оскарження рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, що надає власникам і користувачам земельних ділянок додаткові інструменти для вирішення спорів на досудовій стадії. Також доцільно відмітити, що, наприклад, ст. 14 Конституції України визначає землю як національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Це гарантія поширюється не лише на власників землі, але й на користувачів, включаючи орендарів, що дозволяє захищати права різних категорій суб'єктів земельних відносин. Процедурні гарантії – забезпечують належність надання встановлених процедур у даній сфері взаємовідносин. Приміром, це такі як реєстрація прав на землю відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно». Реєстрація є обов'язковою умовою для визнання прав у правовому полі, що захищає інтереси власників і користувачів земельних ділянок від можливих порушень або спорів щодо права власності.

До економічних гарантій доцільно відносити фінансово-економічні, ринкові та фіскальні. Фінансово-економічні гарантії передбачають механізми компенсації за шкоду, завдану земельним правам. Згідно зі ст. 146 Земельного кодексу України, власники земельних ділянок мають право на компенсацію у разі примусового вилучення земель для суспільних потреб або у випадках порушення прав. Це забезпечує матеріальну основу захисту прав власників, що є важливим фактором у разі реалізації державних інфраструктурних проектів або іншого вилучення землі. Щодо ринкових гарантій, то вони стосуються захисту прав власників і користувачів землі у межах ринкових механізмів. Зокрема, відкриття ринку землі в Україні вимагає розвитку ефективних механізмів регулювання купівлі-продажу та оренди земельних ділянок. Важливою складовою є забезпечення прозорості та законності всіх операцій з землею, що сприяє стабільності ринку та захисту прав учасників земельних правовідносин. Фіскальні гарантії передбачають пільгове оподаткування землі для певних категорій громадян (наприклад, для фермерів або ветеранів), а також державні субсидії для підтримки ринку землі та розвитку сільського господарства. Такі гарантії спрямовані на забезпечення доступності землі для соціально вразливих категорій населення, а також стимулювання сталого використання земельних ресурсів.

Серед організаційних гарантій варто розглядати адміністративні та реєстраційні. Адміністративні гарантії включають участь державних органів у забезпеченні прав на землю. Важливу роль відіграють органи (в тому числі, місцевого самоврядування), які здійснюють контроль за дотриманням земельного законодавства та реалізують політику щодо надання земельних ділянок. Це дозволяє забезпечувати належне функціонування системи управління земельними ресурсами та правовий захист суб'єктів земельних правовідносин. Реєстраційні гарантії, у свою чергу, можна вважати ваговою складовою системи захисту прав на землю, оскільки вони забезпечують правовий статус земельних ділянок через систему державної реєстрації. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно», реєстрація є обов'язковою умовою для визнання прав власності та користування. Це забезпечує прозорість і законність земельних операцій, знижує ризики порушень прав власників і користувачів.

Серед екологічних гарантій, на нашу думку, варто виділяти безпекові та кліматичні. Безпекові гарантії є новим елементом системи гарантій прав на землю, що забезпечують правову охорону земель як природного ресурсу. У контексті захисту прав на землю екологічні гарантії передбачають дотримання вимог щодо раціонального використання земельних ресурсів, їх охорони та відновлення. Зокрема, ст. 13 Конституції України та Закон України «Про охорону земель» закріплюють обов'язок власників і користувачів земельних ділянок зберігати родючість ґрунтів та запобігати деградації земель. Кліматичні гарантії – згідно міжнародних стандартів інноваційні гарантії, що враховують зміни клімату та їх вплив на стан земельних ресурсів. Ці гарантії спрямовані на захист прав власників землі в умовах екологічних змін та стихійних лих, таких як посухи, паводки або ерозія ґрун-

тів. Важливим аспектом цих гарантій є механізми компенсації збитків, завданих внаслідок кліматичних катастроф, а також впровадження систем охорони земель, що враховують кліматичні ризики.

Висновки. Також, з практичної та теоретичної позиції, доцільно брати до уваги, що подальше розширення системи гарантій дозволяє краще захищати права власників та користувачів земель у сучасних умовах, що сприятиме стабільності та розвитку земельних відносин в Україні. Цей підхід дозволяє більш глибоко дослідити питання правової охорони земельних прав, зокрема в умовах ринкових та екологічних змін. Отже, вищенаведена система гарантій охоплює всі основні аспекти правового регулювання земельних відносин і забезпечує багатогранний підхід до захисту прав власників та користувачів земельних ділянок. Система гарантій прав на землю в Україні є складною та багатогранною, охоплюючи ряд різноманітних аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Козюбра М.І. Загальна теорія права : підручник. Київ : Ваіте, 2015. 391 с.
2. Бурцев О.В. Правові та економічні гарантії захисту прав власників землі. *Земельне право України*. 2019. № 5. С. 73–79.
3. Koeting V. Economic Guarantees of Land Rights in Germany: Market and State Mechanisms. *European Property Law Journal*. 2018. Vol. 7, No. 2. P. 44–56.
4. Кравчук Н.М. Інституційні механізми забезпечення прав на землю в Україні. *Актуальні проблеми земельного права*. 2020. № 2. С. 45–52.
5. Лейба Л.В. Земельні спори та порядок їх вирішення. Харків: Право, 2007. 160 с.
6. Щербяк Ю. В. Поняття системи гарантій правових форм переходу права власності на земельні ділянки громадянам України та їх види. *Економіка та право*. 2019. № 3. С. 58–63.
7. Савчак (Пересоляк) В.В. Гарантії прав на землю, щодо яких встановлені обтяження. Вісник Львівського національного аграрного університету. 2012. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3299>

Ковальчук М.О. СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

У статті досліджується правова природа системи гарантій прав на землю в Україні, яка є важливою складовою забезпечення соціально-економічного розвитку держави та захисту прав власників землі. Зокрема, акцентується увага на теоретичних підходах до класифікації гарантій прав на землю та особливостях їх правозастосування в сучасних умовах. Оскільки земля є одним з основних національних багатств, науковий аналіз механізмів правового забезпечення земельних прав є актуальним для стабільного розвитку правовідносин у сфері земельного права. Надано загальнотеоретичну характеристику системи гарантій прав на землю в Україні, зокрема, проведено аналіз наукових підходів до класифікації видів гарантій, а також розроблено власну авторську класифікацію. У статті представлено декілька підходів вчених до класифікації гарантій прав на землю, що відображають різні наукові погляди на сутність та структуру даної правової категорії. Одні науковці вважають, що система гарантій має бути розглянута через призму поділу на загальні та спеціальні гарантії. Загальні гарантії, на їхню думку, включають конституційні принципи, що

закріплюють право власності на землю, а також загальні положення законодавства про захист прав громадян і юридичних осіб. Спеціальні гарантії охоплюють норми земельного права, що безпосередньо регулюють питання володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, а також механізми захисту цих прав в умовах конфліктів або правопорушень. Інші дослідники звертають увагу на необхідність виділення правових, організаційних, економічних та соціальних гарантій як елементів комплексної системи правового захисту земельних прав. У їхньому підході правові гарантії забезпечують захист права власності через законодавчі акти, судову практику та норми адміністративного права. Організаційні гарантії стосуються діяльності державних органів, зокрема місцевих рад та органів виконавчої влади, які здійснюють управління земельними ресурсами та контролюють дотримання прав власників землі. Економічні гарантії пов'язані з можливістю отримання компенсацій, дотацій чи кредитів, які стимулюють ефективне використання земельних ресурсів. Соціальні гарантії включають заходи, спрямовані на захист прав соціально вразливих верств населення, зокрема, в умовах соціальних конфліктів. Авторська класифікація, запропонована у статті, базується на інтегрованому підході до системи гарантій прав на землю. Загальнотеоретична характеристика кожної з груп гарантій дає змогу краще зрозуміти їх роль у правозахисній системі та виявити можливості для удосконалення правових механізмів захисту прав на землю в Україні.

Ключові слова: земля, права власності, земельні відносини, права людини, право, законодавство.

Kovalchuk M.O. LAND RIGHTS GUARANTEE SYSTEM IN UKRAINE

In the article the legal nature of the system of land rights guarantees in Ukraine is examined, which is an important component of ensuring the socio-economic development of the state and protecting the rights of land owners. In particular, attention is focused on theoretical approaches to the classification of guarantees of land rights and the peculiarities of their enforcement in modern conditions. Since land is one of the main national wealth, scientific analysis of the mechanisms of legal protection of land rights is relevant for the stable development of legal relations in the field of land law. A general theoretical description of the system of guarantees of land rights in Ukraine is given, in particular, an analysis of scientific approaches to the classification of types of guarantees is carried out, as well as an author's own classification has been developed. The article presents several approaches of scientists to the classification of land rights guarantees, reflecting different scientific views on the essence and structure of this legal category. Some scientists believe that the system of guarantees should be considered through the prism of division into general and special guarantees. General guarantees, in their opinion, include constitutional principles that establish land ownership, as well as general provisions of legislation on the protection of the rights of citizens and legal entities. Special guarantees cover the rules of land law that directly regulate the ownership, use and disposal of land plots, as well as mechanisms for protecting these rights in the event of conflicts or violations. Other researchers pay attention to the need to highlight legal, organizational, economic and social guarantees as elements of a complex system of legal protection of land rights. In their approach, legal guarantees ensure the protection of property rights through legislation, case law and administrative law. Organizational guarantees relate to the activities of state bodies, in particular local councils and executive bodies, which manage land resources and monitor compliance with the rights of land owners. Economic guarantees are related to the possibility of receiving compensations, subsidies or credits that stimulate the efficient use of land resources. Social guarantees include measures aimed at protecting the rights of socially vulnerable sections of the population, in particular, in conditions of social conflicts. The author's classification proposed in the article is based on an integrated approach to the system of land rights guarantees. The general theoretical description of each of the groups of guarantees makes it possible to better understand their role in the human rights protection system and identify opportunities for improving legal mechanisms for the protection of land rights in Ukraine.

Key words: land, property rights, land relations, human rights, law, legislation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Козін А.О.,

*доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник відділу
актуальних питань філософії права та юридичної лінгвістики
Науково-дослідного інституту публічного права*

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.3.4

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ПОВНОВАЖЕННЯ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Вступ. Запорукою ефективного функціонування будь-якого органу, установи чи організації, є чітко виписані алгоритми такого функціонування, які мають бути закріплені законодавчим чи підзаконним нормативно-правовим актом.

Місцеве самоврядування в Україні є правом громади безпосередньо або через спеціальні органи вирішувати питання місцевого значення. Конституцією України передбачено, що до органів місцевого самоврядування віднесено ради і їх виконавчі органи.

Профільним Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено, який функціонал, права та обов'язки наявні у таких органів. Однак, в контексті законодавчого закріплення функціоналу органів місцевого самоврядування використовуються по тексту зазначеного Закону одночасно такі поняття як «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування», однак різницю між цими поняттями на законодавчому рівні складно досягнути через відсутність визначення таких понять у законодавстві.

Відсутність визначення таких понять і їх одночасне використання по тексту Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» створює плутанину як у розумінні мети цих норм, так і у регулюванні діяльності визначених органів, що складає актуальність цього питання та необхідність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання повноважень та компетенції органів місцевого самоврядування, зокрема, визначенням понять «компетенція», повноваження, повноваження органів місцево-

го самоврядування, компетенція органів місцевого самоврядування, а також співвідношенням вищезазначених понять займалися такі науковці як: Крупчан О., Токовенко В., Любченко П., Куйбіда В., Калиновський Б., Сторожук І., Бублик Г. та інші науковці.

Метою статті є визначення понять «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування», співвідношення їх, наведення проблем законодавчого регулювання компетенції і повноважень органів місцевого самоврядування, а також наведення пропозицій для врегулювання виявлених проблем.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування є питанням, що досліджується у багатьох наукових роботах, однак пропонуються різні визначення цього поняття науковцями. Законодавчо визначення поняття «місцеве самоврядування» наведено у Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Відповідно до статті 140 Конституції України місцевим самоврядуванням є право територіальної громади вирішувати питання місцевого значення безпосередньо або через органи місцевого самоврядування. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеве самоврядування в Україні визначено як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Крім цього, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» використовують-

ся по тексту як поняття «повноваження», так і поняття «компетенція» в частині функціоналу органів місцевого самоврядування, при цьому визначення відповідних понять не наводяться, що створює ризик плутанини останніх.

Якщо визначення поняття «повноваження» визначається у науковій літературі схоже, зокрема, як права та обов'язки конкретного суб'єкта, то визначенню поняття «компетенція» дають різні трактовки [1, с. 54–57].

Науковцями пропонується поняття «компетенція» визначати як:

організаційно-правову категорію, що складає перелік повноважень, закріпленим за конкретним органом чи установою у конкретному нормативно-правовому акті [2, с. 59];

окреслений обсяг повноважень, що визначені метою діяльності органу чи установи [1, с. 54–57];

як одну з форм, що відображає легальність діяльності всіх органів влади [3, с. 92–94];

поєднання повноважень і підвідомчості органів влади, відповідно – окреслення поля діяльності інституції [4, с. 42–44; 5, с. 198];

як межі повноважень; як сфери суспільного життя, на які спрямована функціональна складова місцевих органів публічної влади, обсяг їх повноважень, територія, суб'єкти [6, с. 178–179].

Визначивши, що органи місцевого самоврядування – це ради та їх виконавчі органи, або представницькі органи місцевого самоврядування та виконавчі органи місцевого самоврядування, слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» виділяються власні повноваження органів місцевого самоврядування та делеговані повноваження (повноваження, що передаються органам місцевого самоврядування на виконання органами виконавчої влади).

За результатами визначення понять «повноваження» та «компетенція», пропонується визначати останні як права та обов'язки конкретного суб'єкта та межі таких повноважень, необхідно провести співвідношення та надати визначення поняттям «повноваження органів місцевого самоврядування» та «компетенція органів місцевого самоврядування».

Сторожук П. І. пропонує повноваження органів місцевого самоврядування визначати як права та обов'язки рад та їх виконавчих органів, визначені законодавчим актом.

Науковець також виділяє власні і делеговані повноваження органів місцевого самоврядування, та визначає їх як такі, що визначені

законодавчим актом як повноваження у частині вирішення питань місцевого значення та повноваження, делеговані органу місцевого самоврядування державою шляхом виділення необхідних ресурсів на їх здійснення, що супроводжується контролем держави за їх виконання [7, с. 231–236].

Бублик Г.В. у своїх наукових працях приділяю увагу дослідженню делегованих повноважень, та визначає їх як повноваження, що є власними повноваженнями суб'єкта, який їх делегує (орган виконавчої влади), та надаються делегованому суб'єкту (органу місцевого самоврядування) з метою найбільш ефективної їх реалізації, що закріплено підзаконним нормативно-правовим актом або законом [8].

Варто зазначити, що делеговані повноваження не завжди відповідають меті місцевого самоврядування як вирішення питань місцевого значення, адже можуть бути державного, а не місцевого рівня, та можуть здійснюватись органами місцевого самоврядування не з метою здійснення місцевого самоврядування та не бути результатом децентралізації влади.

Власними повноваженнями органу місцевого самоврядування є повноваження, що здійснюються з метою здійснення місцевого самоврядування органами місцевого самоврядування. Такі повноваження відповідають визначенню «питання місцевого значення». Необхідно наголосити, що Закон України «Про місцеве самоврядування» не містить визначення поняття «власні повноваження», а лише перелічує їх.

Якщо власні повноваження вищезазначений закон закріплює як за представницькими органами місцевого самоврядування, так і за виконавчими органами місцевого самоврядування, то делеговані повноваження може здійснювати виключно виконавчий орган місцевого самоврядування.

Належним чином врегульовані механізми здійснення органами місцевого самоврядування повноважень напряму залежні від нормативного закріплення таких повноважень, а також ефективного нормативного закріплення алгоритмів їх реалізації, чіткого розподілу між представницькими та виконавчими органами місцевого самоврядування тощо. Перелічені у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» повноваження з приміткою «компетенція» чи «повноваження» створює плутанину у їх реалізації, адже визначений закон не зазначає, що повноваженнями є права та обов'язки визначеного органу, а компетенцією – межі таких

повноважень. І під поняттям «повноваження», і під поняттям «компетенція» законом надаються переліки прав та обов'язків, що суперечить визначенню поняття «компетенція» у правовій доктрині.

Неможливо реалізувати ефективно повноваження тоді, коли вони неналежним чином нормативно закріплені, що необхідно виправляти шляхом внесення змін в закон.

Враховуючи вищезазначене, пропонується поняття «повноваження органів місцевого самоврядування» визначати як перелік прав та обов'язків рад та їх виконавчих органів, визначені законодавчо чи на рівні підзаконних нормативно-правових актів у частині закріплення делегованих органами виконавчої влади виконавчим органам рад. А відповідно поняття «компетенція органів місцевого самоврядування» слід визначати як межі повноважень органів місцевого самоврядування.

Висновки. Поняття «повноваження» та «компетенція» здебільшого розглядаються як частина та ціле, і для визначення понять «повноваження органів місцевого самоврядування» та «компетенція органів місцевого самоврядування» також.

Повноваження органів місцевого самоврядування – це їх права та обов'язки визначені нормативно-правовими актами (власні та делеговані), а компетенція – відповідно межі повноважень органів місцевого самоврядування. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» перш ніж перелікувати компетенцію

і повноваження органів місцевого самоврядування, а також перелічувати власні та делеговані повноваження, має надати визначення таким поняттям з метою уникнення плутанини у тлумаченні законодавчих положень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Співвідношення понять повноваження та компетенція органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної влади. *Становлення сучасного Українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти: матер. всеукр. на-ук.-практ. конф.* (Київ, 25 березня 2015 р.) С. 54-57.
2. Крупчан О. Компетенція центральних органів виконавчої влади. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (29). с. 47–59.
3. Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: *Монографія*. К.: Видавництво УАДУ. 2001. 256 с.
4. Любченко П.М. Компетенція суб'єктів місцевого самоврядування: *моногр. Х.ООО «Модель всесвіту»*. 2001. 224 с.
5. Куйбіда В.С. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні: *моногр. Львів, Літопис*. 2001. 375 с.
6. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : монографія Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. 426 с.
7. Сторожук І. П. Принцип делегування повноважень у місцевому управлінні. *Українські наукові записки*. 2005. № 4. С. 231-236.
8. Бублик Г.В. Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект: *автореф. дис. канд. юр. наук: спец. 12.00.07; Київ нац. екон. ун-т. К.*, 2005. 16 с.

Козін А.О. ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ПОВНОВАЖЕННЯ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Наукова стаття присвячена визначенню понять «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування» у правовій доктрині та законодавстві і особливостям співвідношення зазначених понять. Визначено, що поняття «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування» використовуються у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», однак зазначений законодавчий акт не містить визначень цих понять. Визначено, що одночасне використання понять «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування» у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» створюють плутанину у розмежуванні цих понять, що є проблемою і потребує врегулювання шляхом внесення змін до законодавства і передбачення визначення понять «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування». Зазначено думки науковців щодо визначення понять «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування». Запропоновано співвідношення понять «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування» шляхом аналізу основних ознак кожного із понять, особливостей застосування, а також шляхом дослідження визначень понять «компетенція» та «повноваження» загалом. Проаналізовано аспекти компетенції та повноважень органів місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану та впливу на функціонування органів місцевого самоврядування законодавчої невизначеності понять «компетенція органів місцевого самоврядування» та «повноваження органів місцевого самоврядування». Запропоновано шляхи удосконалення функціонування місцевого самоврядування шляхом виправлення визначених проблем.

Ключові слова: Компетенція, повноваження, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, повноваження органів місцевого самоврядування, компетенція органів місцевого самоврядування.

Kozin A.O. PROBLEMS OF REGULATORY CONSOLIDATION OF THE DEFINITION OF AUTHORITY AND COMPETENCE OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

The scientific article is devoted to the definition of the concepts "competence of local self-government bodies" and "powers of local self-government bodies" in legal doctrine and legislation and the peculiarities of the relationship between these concepts. It was determined that the terms "competence of local self-government bodies" and "powers of local self-government bodies" are used in the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", however, the said legislative act does not contain definitions of these concepts. It was determined that the simultaneous use of the concepts "competence of local self-government bodies" and "powers of local self-government bodies" in the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" creates confusion in distinguishing these concepts, which is a problem and needs to be resolved by amending the legislation and providing for the definition concepts of "competence of local self-government bodies" and "powers of local self-government bodies". The opinions of scientists regarding the definition of the concepts "competence of local self-government bodies" and "powers of local self-government bodies" are indicated. The correlation of the concepts "competence of local self-government bodies" and "powers of local self-government bodies" is proposed by analyzing the main features of each of the concepts, features of application, as well as by studying the definitions of the concepts "competence" and "authority" in general. Aspects of the competence and powers of local self-government bodies in the conditions of the legal regime of martial law and the impact on the functioning of local self-government bodies of the legislative uncertainty of the concepts "competence of local self-government bodies" and "authority of local self-government bodies" have been analyzed. Ways to improve the functioning of local self-government by correcting identified problems are proposed.

Key words: Competence, powers, local self-government, local self-government bodies, powers of local self-government bodies, competence of local self-government bodies.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Шульженко А.В.,
доктор філософії,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету

УДК 343.3.7
DOI 10.32782/2663-5666.2024.3.5

ВИКРАДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВРОЖАЮ
ЯК ПРОЯВ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Вступ. Дослідження воєнних злочинів вітчизняними науковцями набуло масштабності завдяки актуальності даної проблеми. Проте, не зважаючи на увагу до них протягом періоду воєнного стану, не вирішеними залишаються проблеми, пов'язані із кримінальною відповідальністю росіян за вчинення злочинів, пов'язаних із посяганням на сферу агропромислового сектору України: вивіз врожаю, торгівля ним, використання для потреб держави, мінування угідь, розстріл українських колон із зібраним зерном, перешкоди у збиранні врожаю, знищення посівів тощо. На відміну від інших діянь, таких як жорстоке поводження з військовополоненими, цивільними, вивіз українських дітей, розграбування національних цінностей, посягання на національний врожай залишається лише фіксованим, але не розслідуваним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які стосуються теорії воєнних злочинів, розглядали такі вчені, як Е. Абдуллаєв, А. Антонюк, І. Гловюк, М. Грушко, К. Мануїлова, О. Медведева, В. Пилипенко, Н. Сухицька, В. Шевченко, О. Шкуропацький та ін. Питаннями теорії та практики криміналізації займалися Н. Березовська, О. Кравчук, В. Мисливий, Р. Мовчан, О. Пашенко, Є. Письменський, Ю. Пономаренко, О. Попович, М. Сийплові, М. Фоменко та ін. Проте криміналізація вивезення росіянами українського врожаю, крадіжки сільськогосподарської техніки, мінування полів, що не пов'язано з військовою необхідністю, та інші подібні питання залишилися недослідженими, тому потребують уваги науковців, залишаючись актуальним на сьогодні.

Метою статті є дослідження посягання на український врожай як частину агропромислового комплексу України під час воєнного стану з боку країни-агресора, його наслідки, визначення складових таких посягань і оцінка суспільної небезпеки.

Вклад основного матеріалу. За повідомленнями ЗМІ, в Україні більше 15 злочинів, вчинених внаслідок дій російської армії, кваліфікуються як екоцид [1]. Під екоцидом кримінальне законодавство визначає масове знищення тваринного або рослинного світу, об'єктом його є безпека природи, а предметом – рослинний та тваринний світ. Об'єктивною стороною виступають масове знищення рослинного та тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів або вчинення інших дій, що можуть призвести до екологічної катастрофи [2, с. 1119–120].

Однак не всі дії, пов'язані з агропромисловим сектором країни, можна кваліфікувати як екоцид. Окрім знищення рослинного світу в період воєнного стану з боку представників країни-агресора в Україні вчиняються дії, які не підлягають кваліфікації згідно з чинним кримінальним законодавством, не відносяться до міжнародних злочинів, що потребують дослідження, кваліфікації та кодифікації. Особливостями таких злочинних дій, пов'язаних саме з періодом воєнного стану, є посягання на діяльність агропромислового комплексу України.

Наша країна представляє собою аграрну державу, наділена значною частиною світових чорноземів, багато десятиліть розвиває сільське господарство, є однією із беззаперечних лідерів сільськогосподарської продукції на світовому ринку, тому такі дії в період воєнного стану посягають не тільки на економіку країни, а й погіршують реалізацію потреб в частині екологічно чистих необхідних продуктів харчування інших країн, з якими Україна здійснює міжнародну торговельну діяльність. Аграрний комплекс співвідноситься безпосередньо із землекористування, а тому охоплює всі дії, пов'язані з отриманням і обробкою врожаю.

Об'єктивними проявами, які не охоплюються кримінальним кодексом України, є посягання

іншої країни на отриманий урожай, вивіз його за межі України, торгівля цим урожаєм, а також мінування полів, призначених для посіву сільськогосподарської продукції, перешкоджання збору врожаю, знищення посівів, що не пов'язано з проведенням військових дій або не виправдане військовою необхідністю: з метою спричинення збитків, створення непридатними земель для посіву і обробки сільськогосподарської продукції та ін. Останнім часом до таких дій додається псування зернових внаслідок перебоїв електроенергії через атаку на енергетичну систему країни.

Першим з випадків, який необхідно дослідити, це протиправне вивезення (вилучення) врожаю, зібраного на території України. Врожай може збиратися як самими окупантами з полів, так і через аграріїв, які опинилися в окупації. Також урожай може незаконно, без дозволу української сторони, поза межами договірних відносин, вивозитися з місця його зберігання або ж ним можуть заволодіти під час транспортування. Ще одним варіантом із протиправних дій, пов'язаних із заволодінням врожаєм на окупованих територіях, є тиск на українських фермерів: дозвіл на наступний посів в обмін на 70% вирощеної агропродукції [3].

За оприлюдненими в мережі даними кількість вивезеного з України зерна за період повномасштабного вторгнення становить більше 400 000 тон [4]. У розрахунку вартості 1 тони пшениці, що становить у середньому на сьогодні від 11500 грн до 16000 грн [5; 6], насіння ж коштує значно дорожче, а для інших країн така ціна є в рази вищою. Понесені Україною збитки становлять приблизно від 4600000000 грн до 6400000000 грн. Ця сума перевищує особливо великі розміри у багато разів і впливає на стан економіки нашої країни. Даний факт свідчить про наявність саме злочинних дій щодо агропромислового сектору з боку країни-агресора. Особливо великий розмір, за нескладними підрахунками, становить викрадення лише 4-5 тон зерна або 3 тони насіння.

Вивіз врожаю окупаційними військами з України не можна кваліфікувати на сьогодні за жодною статтею КК України. Так, крадіжка передбачає таємність, як у більшості випадків вивезення є відкритим для інших країн, але навіть не зважаючи на це, такі дії не можна кваліфікувати ні як грабіж, ні як розбій, тому що вони відбуваються в особливий тимчасовий період – період воєнного стану, а суб'єктами таких дій є як представники іншої країни, так і інша країна.

Піратство, згідно зі ст. 446 КК України, передбачає захоплення суден, пограбування екіпажу або пасажирів, що не співвідноситься з діями щодо викрадення зерна: потерпілими можуть бути лише члени екіпажу чи пасажирів. Також обов'язковою ознакою піратства є місце його вчинення: відкрите море або місце за межами територіальної юрисдикції країни.

Вивіз врожаю, техніки, добрив та іншої агропромислової продукції відбувався з території Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської, Харківської, Сумської та Київської областей – саме з тих районів, де територіально відбувалась та відбувається окупація. Той факт, що Україна втрачає населені пункти під час воєнних дій, свідчить і про посягання на агропромисловий комплекс, який триває через кожен захоплений противником населений пункт.

Дії Росії порушують принципи Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), яка представляє осередок боротьби із голодом у світі, але теж ніяким чином не може вплинути на дії країни-окупанта. Статут FAO передбачає вдаватися до всіх необхідних та відповідних дій для досягнення цілей Організації, але ні робочі групи, ні виключення Росії на конференціях не є нагальним питанням. Тобто функції FAO не спрямовані на вжиття санкцій, незважаючи на збитки від численних випадків незаконного вивезення українського врожаю за кордон.

Статут МКС серед злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, не виділяє злочини проти економіки країни, злочини, пов'язані із захопленням врожаю разом із територією. Але, на нашу думку, одна із статей Статуту може охоплювати досліджувану нами проблему. Положення ст. 8 (воєнні злочини) містить положення хііі – знищення або захоплення майна ворога, окрім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю. Також уваги заслуговує положення в цієї ж статті – розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом.

З одного боку, посягання на агропромисловий комплекс можна визначити як частину військової стратегії країни-агресора, з іншого боку, посягання на врожай можна характеризувати як процес злиття, поглинання економіки однієї країни іншою.

Поняття трофеїв у вигляді захопленого українського врожаю зерна не легалізується жодним законодавством світу. Так, відповідно до Інструкції про порядок норм міжнародного

гуманітарного права у Збройних Силах України військовими трофеями є захоплене у противника озброєння, військова техніка та інше військове майно [7]. Тому посягання на врожай, агропромисловий комплекс можна розглядати як порушення норм МГП: це посягання на цивільне життя і його добробут, економіку, торгівлю, гуманітарну сферу, майбутнє, харчову промисловість. Подібні положення, на нашу думку, потребують відображення і у Кримінальному кодексі України.

Мародерство теж не може включати заволодіння врожаєм, тому що ст. 432 КК України під предметом мародерства визначає лише приватне майно вбитих або поранених, а сам злочин відноситься до порядку несення військової служби.

Заволодіння українським врожаєм на окупованій території може здійснюватися лише визначеним колом суб'єктів: колаборантами, громадянами Росії з числа цивільних, громадянами Росії з числа військових або найманцями-представниками інших країн.

Підставою для незаконного заволодіння українським врожаєм обов'язково повинен бути письмовий документ у формі наказу, розпорядження, постанови, виданий представником влади Росії і обов'язковий для виконання на окупованих територіях. Прикладом такого розпорядчого документа є розпорядження «мерії Бердянська» від 07.05.2022 № 10-п щодо вилучення пшениці та ячменю у приватної компанії; прес-реліз законодавчих зборів Красноярського краю Росії від 27.04.2022 № 379 про експропріацію врожаю у фермерів на Херсонщині та ін. Крім того, російські підприємці також беруть участь у злочинному процесі заволодіння зерном. Так, наприклад, у травні 2023 року на окупованій території Запорізької області було створено російську компанію «Державний зерновий оператор», яку очолив підприємець із Санкт-Петербургу. За його безпосередньою участю з території України було вивезено до 7000 тон зернових: залізницею та автотранспортом [8].

Крім того, йде активна атака на зібраний українською врожай: агресором розстрілюються вантажівки з зерном та іншою сільськогосподарською продукцією. Внаслідок відключення електроенергії у зернохвищах втачаються поживні якості зернових, і врожай стає придатним лише в якості фуражу.

Кримінальний кодекс України, що містить Розділ XX, на нашу думку, повинен бути доповнений складом злочину, пов'язаного з незаконним заволодінням або знищенням сільськогосподарської продукції на захопленій

території під час окупації або в процесі залишення такої території. Такі діяння носять злочинний характер, містять суспільну небезпеку: посягають на економіку, підприємництво, продовольство, а також впливають на світові процеси. Мають місце складові злочину: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. Оскільки заволодіння українським врожаєм і сільськогосподарською технікою можливе агресором лише під час військової дій та окупації, вважаємо, що такий злочин відноситься до категорії воєнних.

Суб'єктом незаконного заволодіння врожаєм під час воєнного стану на окупованих територіях України може бути осудна особа, яка досягла 18 років, з числа громадян Росії та інших країн, як цивільних, так і військових, а також колаборанти з числа громадян України.

Суб'єкт може не лише здійснювати незаконне заволодіння врожаєм, а й сприяти цьому, видавати інформацію про це, погоджувати, затверджувати нормативні акти, закони, розпорядження, програми тощо. Тобто суб'єкт має характеристики як нормотворця, так і виконавця такої норми.

Суб'єктивною стороною є прямиий умисел на заволодіння чужим майном. Ставлення винної особи до вчинення заволодіння врожаєм та технікою може бути умисним. Обов'язковою ознакою є корисливий мотив: логічно припустити, що вивезене з України зерно продається, а не віддається кудись задарма, тобто особа отримує винагороду за свої дії. Також мотивом може бути спричинення економічної шкоди. Не виключаємо також і інших мотивів у таких діяннях: помсти, підступництва тощо. У тому разі, коли суб'єкт є виконавцем злочинного розпорядження або наказу як отримувач винагороди у вигляді заробітної плати, такий суб'єкт все одно отримує прибуток за свої дії. Метою заволодіння сільськогосподарською продукцією та врожаєм є, на нашу думку, отримання надалі від їх реалізації прибутку або окремими суб'єктами, або державою-агресором.

Заволодіння сільськогосподарською продукцією, добривами, технікою визнається закінченим з моменту протиправного вилучення майна, коли суб'єкт мав реальну можливість розпорядитися чи скористуватися ним.

До захопленого майна слід віднести: врожай, насіння, сільськогосподарську техніку, добрива. Місцем вчинення злочину слід вважати окуповані території України, а часом – період воєнного стану, окупації.

Подібні злочини мають характер спланованих, тобто умисел на незаконне заволодіння

майном в описаних випадках не виникає раптово, розробляються певні схеми, з підключенням нормотворення державою-агресором.

Крім незаконного заволодіння врожаєм, сільськогосподарським інвентарем та добривами, в діях окупаційних військ є такі, що не дозволяють посадити насіння або зібрати врожай, не зважаючи на те, що війська ворога відступили, покинули території. Це мінування полів, знищення посівів та перешкоджання збору врожаю, що не викликано військовою необхідністю. Мотивами скоєння наведених дій є перешкоджання мірній аграрній діяльності, спричинення збитків державі або конкретним особам, а також одним із мотивів, на нашу думку, може бути помста за втрату впливу на вивільненій від агресора території. За оприлюдненими даними, 870 га української землі лише на півдні заміновані [9], хоча у пресі не міститься даних, скільки з цих територій є сільськогосподарськими угіддями. Відомо, що станом на 2023 рік 500 тис. га неможливо було засіяти через мінування [10].

Статистика надається на березень 2023 року, тому висловлюємо припущення, що на сьогодні кількість замінованих угідь може бути більшою або меншою. Дані про замінування можуть міститися в інтерактивній мапі потенційної мінної небезпеки, якою можна скористуватися онлайн [11].

Можливо вивести втрати від замінування і від знищення посівів ворогом через розрахунок, скільки сільськогосподарської продукції в середньому збирають з одного га землі. Наприклад, з 1 га у 2023 році зібрано в середньому 4,76 тонн пшениці [12]. За наведеними вище даними збитки з незасіяного поля на 1 га або знищення на цій площі посівів будуть складати мінімум $(4,76 \times 11500)$ 54740 грн. Такі розрахунки необхідно проводити за кожною сільськогосподарською культурою окремо.

Питання про непридатність зернових для використання у харчовій промисловості вирішується за допомогою товарознавчої експертизи: можуть досліджуватися як погіршення якості, так і зниження у зв'язку з цим цінності.

Для вирішення питання про кримінальну відповідальність необхідно налагодити узгоджене співробітництво правоохоронної та аграрної сфери, визначити, хто саме повинен відповідати за порушення таких проваджень та збір доказів по них. В іншому разі збитки, спричинені сільськогосподарському сектору, залишаться невідшкодованими, а Україна у цій частині не вийде з ролі жертви, залишаючи безкарними посягання на сільське господарство.

У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до КК України, доповнивши його ст. 438-1 (порушення законів і звичаїв війни, що супроводжуються посяганням на сільськогосподарську продукцію за відсутності воєнної необхідності).

Наведені міжнародні акти містять заборону на дії, не викликані військовою необхідністю, і тому спрямовані на цивільне населення України, його добробут та реалізацію в аграрній сфері, міжнародну торгівлю та підтримання економіки на належному рівні. Усі подібні дії в широких масштабах можуть привести до невинуватих наслідків, якими в минулому був голодомор. Мета таких дій – тероризування цивільного населення, вона має ознаки жорстокого поводження з цивільними. Саме так, на нашу думку, може характеризуватися позбавлення плодів власної праці.

Посягання на сільськогосподарську продукцію може здійснюватися в кількох формах: примусове вивезення врожаю з окупованої території, торгівля вивезеним врожаєм, мінування сільськогосподарських угідь, перешкоджання збору врожаю, знищення посівів, псування врожаю.

Під вивезенням урожаю слід розуміти примусове вилучення сільськогосподарської продукції, добрив, сільськогосподарської техніки зі складів, приміщень, сховищ, іншого володіння фізичних та юридичних осіб та вивезення за межі окупованої території з метою повернення у власність іншої держави або інших осіб-іноземців, з метою отримання прибутку.

Під мінуванням сільськогосподарських угідь слід розуміти поміщення військовими країни-агресора на поля, на яких культивується сільськогосподарська продукція, нерозірваних мін та боєприпасів з метою перешкоджання сільськогосподарській діяльності.

Під перешкоджанням збору сільськогосподарської продукції, врожаю слід розуміти дії військового характеру, з використанням зброї, боєприпасів, вибухових речовин, погрози такого використання.

Під знищенням посівів військовими країни-агресора слід розуміти повну втрату ними свого господарського значення, а під пошкодженням – заподіяння шкоди, що погіршує якість, зменшує цінність, кількість та якість. Злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків.

Під псуванням врожаю слід розуміти дію низки факторів, націлених на зміну умов зберігання, транспортування, доступу до нього, внаслідок чого зібрана сільськогосподарська продукція втрачає свої якості та властивості.

Об'єктивна сторона злочину пов'язується із небезпечним способом – вогнем або використанням зброї та засобів ураження. Це стосується і атаки на енергетичну систему, від якої залежать умови зберігання зернових.

З огляду на викладене, на нашу думку, криміналізація посягань на сільськогосподарську продукцію, техніку окупаційною владою, яка відбувається постійно з 2022 року у кожному захопленому окупантами населеному пункті, є цілком виправданою.

Так, на думку М. Сийплові, криміналізацію діянь визначають суспільна небезпечність, яка вимагає організацію кримінально-правової боротьби [13, с. 218]. Суспільну небезпеку від розкрадання українського сільського господарства не можна заперечувати: вона впливає не тільки на кожного користувача української сільгосп-продукції, але й на економіку держави в цілому, а також на міжнародні відносини.

М. Фоменко, окрім суспільної небезпеки для криміналізації, виділяє відносну поширеність; зміну уявлень про характер і ступінь суспільної небезпеки діянь; зміна загально визнаної моральної оцінки; виконання державою міжнародно-правових зобов'язань [14, с. 38]. Цілком погоджуємося з думками науковиці і зазначаємо, що посягання на врожай поширене в усіх окупованих областях, кількість зафіксованих випадків являє собою систему, а також ці дії знаходять осуд і у частини світового співтовариства.

Ще одну причину для криміналізації зазначає Р. Мовчан: це посилення охорони прав та конституційних свобод у зв'язку з виникненням суспільної небезпеки, якої не існувало раніше [15, с. 204], що цілком співвідноситься із військовою агресією з боку Росії, яка вперше проявилася в 2022 році.

Вважаємо, що підставами для криміналізації посягання військового агресора на агропромисловий комплекс є і суспільна небезпечність таких дій, і відносна поширеність, і невиконання державою-злочинцем міжнародних зобов'язань, і відсутність в минулому регулюючої норми в українському законодавстві. Прецеденти притягнення до кримінальної відповідальності за розкрадання українського врожаю окремими особами, на нашу думку, повинні надалі вплинути на картину даних протиправних дій. А поки що діють санкції, які суттєву не впливають на існуючу картину, вони потребують посилення кримінальною відповідальністю як на міжнародному, так і на вітчизняному рівні.

Висновки. Вивезення за межі України українського врожаю, добрив, сільськогосподарської

техніки в період воєнного стану носить масовий характер, є заздалегідь спрямованим та підготованим. Такі дії було зафіксовано в кожній окупованій області країни. За кожним подібним фактом стоїть конкретний суб'єкт – організатор та виконавець, які, на нашу думку, підлягають кримінальній відповідальності. Але основна проблема притягнення винних до відповідальності полягає в тому, що в українському законодавстві відсутня норма закону, яка б містила санкції за посягання на аграрний сектор і сільськогосподарське виробництво в період воєнного стану. Ми пропонуємо впровадження цієї норми в чинне законодавство якомога швидше. Розслідування подібних фактів і так на сьогодні достатньо проблематичне, тому що інформація з окупованих територій надходить із запізненням, із викривленням, і чим далі відходити від події злочину, тим складніше встановити істину і притягнути винних до кримінальної відповідальності. Тому, окрім внесення змін до законодавства, час вимагає методики розслідування подібних злочинів та розробки механізму притягнення до кримінальної відповідальності росіян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. В Україні розслідуються 15 випадків, які кваліфікуються як екоцид – прокуратура. *Радіо Свобода*. 2023. 29 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-15-vypadkiv-ekocydu/32482609.html> (дата звернення: 12.08.2024).
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл і доп. за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2007. 1184 с.
3. Російські військові вивозять з України зерно і відправляють його в Крим, РФ та Сирію. Internet Archive. Wayback Machine. 14 May 2022 – 10 Apr 2023. URL: <http://surl.li/zsoszsbk>. (дата звернення: 12.08.2024).
4. Russian ships carrying stolen Ukrainian grain turned away from Mediterranean ports – but not all of them. Internet Archive. Wayback Machine. Thu May 12, 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220615042409/https://www.cnn.com/2022/05/12/europe/russia-ship-stolen-ukraine-grain-intl-cmd/index.html> (дата звернення: 12.08.2024).
5. Ціна на пшеницю в Україні. Укragроконсулт. URL: <https://ukragroconsult.com/wheat-prices/>. (дата звернення: 12.08.2024).
6. Насіння озими пшениці. ТОВ «Торговий Дім» Агронасіння». URL: <https://agronasinnya.com.ua/ua/p572324590-semena-ozimoy-pshenitsy.html>. (дата звернення: 12.08.2024).
7. Інструкція про порядок норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, зареєстрована у Міністерстві юстиції від 09.06.2017 р. за № 704/30572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>. (дата звернення: 12.08.2024).
8. Обух В. Як протидіяти продажу Росією викраденого в Україні зерна. *Укрінформ*. 2024. 14 серпня. URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3791348-ak-protidiati-prodazu-rosieuvikradenogo-v-ukraini-zerna.html>. (дата звернення: 12.08.2024).

9. Громадська приймальня Української Гельсінської спілки в Одесі. 870 тисяч гектарів на півдні України нашіповані мінами: які загрози це несе? *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 20.03.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/870-tysiach-hektarna-pivdni-ukrainy-nashpyhovani-minamy-iaki-zahrozytse-nese/>. (дата звернення: 12.08.2024).

10. Капустинська К. Міни замість зерна: частина полів України може виявитися недоступною для посівної. *OBOZ.UA*. 02.03.2023. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/economy/mini-zamist-zerna-chastinapoliv-ukraini-mozhe-viyavitisya-nedostupnoyu-dlya-posivnoi.htm>. (дата звернення: 12.08.2024).

11. Інтерактивна мапа територій, які потенційно можуть бути забруднені вибухонебезпечними предметами. URL: <https://mine.dsns.gov.ua/>. (дата звернення: 12.08.2024).

12. Скільки зібрали пшениці в Україні в 2023 р. по областях. SuperAgronom. *Головний сайт для агрономів*. 27 жовтня 2023. URL: <https://superagronom.com/multimedia/infographics/79-skilki-zibrali-pshenitsiv-ukrayini-v-2023-r-po-oblastyiam>. (дата звернення: 12.08.2024).

13. Сийплові М. В. Підстави криміналізації суспільно-небезпечних посягань у сфері державної охоронної діяльності. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-й річниці Конституції України, 22 червня 2021 р. Київ : Київ. регіон-ний центр НАПрН України, 2021. С. 214-218.

14. Фоменко М. В. Підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 33-39.

15. Мовчан Р. Підстави криміналізації злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 201-205.

Шульженко А.В. ВИКРАДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВРОЖАЮ ЯК ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню посягання на українську сільськогосподарську продукцію в період воєнного стану з боку держави-агресора. Зазначено, що внаслідок окупації з тимчасово захоплених територій росіянами вивозиться врожай, насіння, сільськогосподарська техніка, добрива, що спричиняє шкоду як окремим громадянам країни з числа фермерів, так і економічній та продовольчій сфері. За підрахунками, з України в період з 2022 по 2024 рік було вивезено окупантами більше 400 000 тон зерна, на суму від 4600000000 грн. Викрадений врожай був реалізований країною-агресором через міжнародні торговельні угоди, а також відправлений на покриття потреб її власних потреб. Такі дії являють собою, на думку автора, окремий склад злочину, сформульований як порушення законів і звичаїв війни, що супроводжуються примусовим вивезенням урожаю з окупованої території, торгівля вивезеним врожаєм, мінування сільськогосподарських угідь, перешкоджання збору врожаю, знищення посівів, псування врожаю та інші дії, не виправдані військовою необхідністю, які спричиняють шкоду економіці України. У статті розкрито зміст таких понять як, посягання на урожай, псування врожаю, мінування полів, перешкоджання збору сільськогосподарської продукції, знищення посівів, псування врожаю. Автором досліджено поняття трофеїв та піратства, а також визначено, що їх неможливо застосувати до посягання на українську аграрну продукцію, тому що таке посягання не охоплюється воєнними цілями і не несе воєнної необхідності, залишаючись злочином проти цивільного населення, продовольства та економіки України. Запропоновано внесення змін до Кримінального кодексу України, доповнивши його ст. 438-1 (порушення законів і звичаїв війни, що супроводжуються посяганням на сільськогосподарську продукцію за відсутності воєнної необхідності).

Ключові слова: агропромисловий сектор, воєнні злочини, воєнний стан, криміналізація, мінування, розграбування врожаю, сільськогосподарські угіддя.

Shulzhenko A.V. THEFT OF THE UKRAINIAN HARVEST AS A VIOLATION OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR

The article is devoted to the study of encroachment on Ukrainian agricultural products during the period of martial law by the aggressor state. It is noted that as a result of the occupation, the Russians export crops, seeds, agricultural machinery, fertilizers from the temporarily occupied territories, which causes damage to individual citizens of the country from among farmers, as well as to the economic and food sector. According to estimates, in the period from 2022 to 2024, the occupiers exported more than 400,000 tons of grain, amounting to UAH 4,600,000,000. The stolen harvest was sold by the aggressor country through international trade agreements, and also sent to cover the needs of its own needs. Such actions represent, in the opinion of the author, a separate component of the crime, formulated as a violation of the laws and customs of war, accompanied by forced removal of crops from the occupied territory, trade in exported crops, mining of agricultural lands, obstruction of harvest, destruction of crops, damage to crops and other actions, not justified by military necessity, which cause damage to the economy of Ukraine. The article reveals the meaning of such concepts as crop encroachment, crop damage, field mining, preventing the collection of agricultural products, crop destruction, crop damage. The author researched the concepts of trophies and piracy, and also determined that they cannot be applied to encroachment on Ukrainian agricultural products, because such encroachment is not covered by military objectives and does not carry military necessity, remaining a crime against the civilian population, food and economy of Ukraine. It is proposed to amend the Criminal Code of Ukraine by supplementing its Article 438-1 (violation of the laws and customs of war, accompanied by encroachment on agricultural products in the absence of military necessity).

Key words: agro-industrial sector, war crimes, martial law, criminalization, mining, looting of crops, agricultural lands.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Криворучко Л.С.,

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.3.6

**ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ, КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТ
УКРАЇНИ ТА МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Вступ. Зміна навколишньої реальності завжди є наслідком активних дій когось або чогось. Цей момент виступає змістовним підґрунтям концепції про об'єкт та суб'єкт, що перебувають між собою у функціональній єдності. Так склалося, що суспільні відносини завжди передбачають вплив певних осіб на якісь окремі явища, предмети тощо. У своїй діяльності ці особи користуються наданими їм мораллю та законом можливостями для реалізації своєї соціально-політичної ролі та досягнення певних, заздалегідь визначених результатів. Якщо перейти від абстрактності до конкретики, то яскравим прикладом вказаного погляду є сфера запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Ця складна діяльність вимагає проведення великої кількості операцій, заходів та інших комплексних дій у зв'язку із чим має власне коло реалізаторів, або ж суб'єктів. Система останніх неоднорідна та включає в себе фізичних та юридичних осіб публічного та приватного сектору. Серед них особливе положення займають вищі інституції влади, такі як Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України та Міністерство закордонних справ України.

Стан дослідження. Необхідно наголосити, що різні проблемні питання, пов'язані із запровадженням міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини, у своїх наукових працях розглядали: Ю. П. Битяк, В. В. Бондарчук, О. В. Джафарова, Л. В. Кравченко, Я. В. Луценко, С. Г. Стеценко, В. М. Цимбалюк, С. О. Шатрава та багатьох інших. Втім, попри значний розвиток наукової думки за цим напрямом, серед вчених досі не склалось єдиного підходу щодо класифікацій суб'єктів за-

провадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини в цілому, а також ролі та місця серед них Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України та Міністерства закордонних справ України.

Мета статті: проаналізувати встановити особливості правового статусу та загальну роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України та Міністерства закордонних справ України, як суб'єктів запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Ключову ланку серед суб'єктів запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини складають Президент України, Верховна Рада України та Міністерство закордонних справ України. У своєму тріумвіраті вони становлять дієвий механізм перейняття зарубіжного досвіду. Так, Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. До ключових завдань Президента України належать забезпечення державної незалежності, національної безпеки і правонаступництва держави; підписання законів, ухвалених Верховною Радою України, укладання від імені України міжнародних договорів що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [1].

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні. До її повнова-

жень належать такі: ухвалення законів у різних сферах суспільного життя, у тому числі захисту прав і свобод людини; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України, зокрема в галузі прав і свобод людини; здійснення парламентського контролю за станом дотримання прав і свобод людини, а також відповідних стандартів у цій сфері [1].

Міністерство закордонних справ України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МЗС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин. Основними його завданнями є такі:

1) забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері зовнішніх відносин;

2) забезпечення захисту національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, дипломатичними засобами і методами захисту суверенітету, міжнародної безпеки, територіальної цілісності та непорушності кордонів України, її політичних, торговельно-економічних, культурних, гуманітарних та інших інтересів; розвитку зв'язків із закордонними українцями та їх громадськими об'єднаннями, координація заходів, що здійснюються органами виконавчої влади з метою розвитку таких зв'язків; державних органів інформацією, необхідною для здійснення ефективної зовнішньої та внутрішньої політики України;

3) реалізація зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на розвиток політичних, економічних, культурних, гуманітарних, наукових та інших зв'язків з іноземними державами та міжнародними організаціями;

4) координація діяльності державних органів щодо забезпечення реалізації єдиного зовнішньополітичного курсу України;

5) захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

6) сприяння утвердженню міжнародного авторитету України, піднесенню у світі її іміджу як надійного і передбачуваного партнера;

7) вивчення та проведення аналізу політичної та економічної ситуації, що склалася у світі, зовнішньої та внутрішньої політики іноземних держав, діяльності міжнародних організацій;

8) участь у забезпеченні в межах повноважень, передбачених законом, реалізації державної зовнішньоекономічної політики, політики інтеграції національної економіки до світової економічної системи;

9) участь у формуванні та реалізації державної політики, спрямованої на інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

10) участь у забезпеченні розвитку міжнародного права [1].

Виходячи із завдань згаданих органів державної влади, усі вони тією чи іншою мірою забезпечують реалізацію міжнародних стандартів у сфері прав людини, адже відповідно до власної компетенції виступають своєрідним «мостом» між нашою державою та світовою спільнотою, надаючи цим сторонам можливість співпрацювати. Водночас особливість та значимість цих суб'єктів полягає також у тому, що вони входять у єдиний механізм ратифікації міжнародних документів. Так, ратифікація відповідно до національного законодавства – це форма надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору, зокрема договорів, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [3].

Ратифікація відбувається після укладення відповідного міжнародного договору, що стосується прав і свобод людини та громадянина. Вона здійснюється шляхом ухвалення закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. На підставі підписаного та офіційно оприлюдненого Президентом України закону Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими грамотами. Пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України подаються Міністерством закордонних справ України протягом шести місяців з дня його підписання Президентом України. Пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України містять такі документи:

– подання відповідно Президентом України або Кабінету Міністрів України; проєкт подання Верховній Раді України, в якому визначається кандидатура доповідача законопроєкту на пленарному засіданні Верховної Ради України;

– проєкт закону про ратифікацію міжнародного договору України;

– текст міжнародного договору українською мовою;

– довідку про погодження проєкту закону зацікавленими міністерствами, й іншими центральними органами виконавчої влади та державними колегіальними органами;

– супровідну (пояснювальну) записку, в якій обґрунтовується доцільність укладення міжнародного договору України, визначаються його ймовірні політичні, правові, соціально-економічні, гуманітарні та інші наслідки, а також суб'єкти виконання міжнародного договору України;

– фінансово-економічне обґрунтування та, у разі подання пропозицій щодо ратифікації міжнародного договору України, реалізація якого потребує матеріальних чи інших витрат за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим чи місцевих бюджетів, пропозиції щодо покриття витрат відповідних бюджетів;

– порівняльну таблицю в разі подання пропозицій щодо ратифікації міжнародного договору України, виконання якого потребує ухвалення нових або внесення змін до чинних законів України або яким вносяться зміни до іншого міжнародного договору України; електронні версії текстів документів [3].

Президент України розглядає пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України й ухвалює рішення про внесення на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи проєкту закону про ратифікацію міжнародного договору України. Якщо на ратифікацію подається міжнародний договір, виконання якого потребує ухвалення нових або внесення змін до чинних законів України, проєкти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом із проєктом закону про ратифікацію та ухвалюються одночасно [3].

Важливим суб'єктом є Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади. Він здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Кабінет Міністрів України відповідає перед Президентом України і Верховною Радою України, є підконтрольним і підзвітним Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України,

а до його завдань, зокрема, належить вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості [4]. Так, Кабмін є центральним «вузлом» керування виконавчою гілкою держави. Інакше кажучи, саме йому є підконтрольною та сфера державного апарату, яка відповідає за процес забезпечення дотримання та реалізацію імплементованих у національну систему права міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Зокрема, Кабінет Міністрів України спрямовує діяльність Міністерства закордонних справ України [4].

Висновки. Як показало це дослідження, процес запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини об'єднує в собі групу різномірних суб'єктів, кожен з яких має власну роль у досліджуваній сфері суспільного життя. Саме окреслені у роботі суб'єкти є учасниками процесу ратифікації – погодження міжнародних договорів, які стосуються прав і свобод людини, та імплементації їх положень у національне законодавство, тобто саме вони фактично опікуються процесом розвитку сфери прав людини, створюючи юридичний базис її існування та захисту. Варто відмітити, що Кабінет Міністрів України не бере безпосередньої участі у процесі запровадження новітніх механізмів забезпечення людини, але на нього покладається обов'язок здійснення координаційної роботи, спрямованої на створення «адміністративного моноліту» всередині держави для розвитку досліджуваного питання, тобто цей суб'єкт фактично створює умови, за яких запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини стає можливим та має найбільший ступінь ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. ст. 2598
2. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: постанова, положення від 30.03.2016 № 281. Офіційний вісник України. 2016. № 30. ст. 1195
3. Про міжнародні договори України: закон від 29.06.2004 № 1906-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 35. ст. 2317.
4. Про Кабінет Міністрів України: закон від 27.02.2014 № 794-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 20. ст. 619.

Криворучко Л.С. ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ, КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ТА МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Актуальність статті полягає в тому, що зміна навколишньої реальності завжди є наслідком активних дій когось або чогось. Цей момент виступає змістовним підґрунтям концепції про об'єкт та суб'єкт, що перебувають між собою у функціональній єдності. Так склалося, що суспільні відносини завжди передбачають вплив певних осіб на якісь окремі явища, предмети тощо. У своїй діяльності ці особи користуються наданими їм мораллю та законом можливостями для реалізації своєї соціально-політичної ролі та досягнення певних, заздалегідь визначених результатів. Якщо перейти від абстрактності до конкретики, то яскравим прикладом вказаного погляду є сфера запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Ця складна діяльність вимагає проведення великої кількості операцій, заходів та інших комплексних дій у зв'язку із чим має власне коло реалізаторів, або ж суб'єктів. Система останніх неоднорідна та включає в себе фізичних та юридичних осіб публічного та приватного сектору. Серед них особливе положення займають вищі інституції влади, такі як Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України та Міністерство закордонних справ України. В статті, опираючись на наукових положеннях та законодавчих нормах, детально проаналізовано суб'єктний склад діяльності, спрямованої на запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини. Встановлено місце Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президенту України та Міністерства закордонних справ України в системі даних суб'єктів, а також розкрито їх повноваження та компетенцію в рамках реалізації відповідної діяльності. Зроблено висновок, що процес запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини об'єднує в собі групу різномірних суб'єктів, кожен з яких має власну роль у досліджуваній сфері суспільного життя. Саме окреслені у роботі суб'єкти є учасниками процесу ратифікації – погодження міжнародних договорів, які стосуються прав і свобод людини, та імплементації їх положень у національне законодавство, тобто саме вони фактично опікуються процесом розвитку сфери прав людини, створюючи юридичний базис її існування та захисту. Варто відмітити, що Кабінет Міністрів України не бере безпосередньої участі у процесі запровадження новітніх механізмів забезпечення людини, але на нього покладається обов'язок здійснення координаційної роботи, спрямованої на створення «адміністративного моноліту» всередині держави для розвитку досліджуваного питання, тобто цей суб'єкт фактично створює умови, за яких запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини стає можливим та має найбільший ступінь ефективності.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, забезпечення захисту, суб'єкти запровадження міжнародних стандартів, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ.

Kryvoruchko L.S. THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE, THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE, THE PRESIDENT OF UKRAINE AND THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE AS SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS

The relevance of the article lies in the fact that a change in the surrounding reality is always a consequence of the active actions of someone or something. This point serves as a meaningful basis for the concept of an object and a subject that are functionally united. It so happened that social relations always involve the influence of certain persons on certain phenomena, objects, etc. In their activities, these individuals use the opportunities given to them by morality and law to realize their socio-political role and achieve certain predetermined results. If we move from the abstract to the concrete, then a vivid example of this point of view is the sphere of implementation of international standards in the field of ensuring the protection of human rights. This complex activity requires the implementation of a large number of operations, events and other complex actions in connection with which it has its own circle of implementers, or subjects. The system of the latter is heterogeneous and includes individuals and legal entities of the public and private sectors. Among them, the highest institutions of power, such as the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, occupy a special position. The article, based on scientific provisions and legislative norms, analyzes in detail the subject composition of activities aimed at the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights. The place of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in the system of these entities was established, and their powers and competences in the framework of the implementation of the relevant activities were also disclosed. It was concluded that the process of introducing international standards in the field of ensuring the protection of human rights unites a group of heterogeneous subjects, each of which has its own role in the studied sphere of public life. The subjects outlined in the work are participants in the process of ratification – agreement of international treaties that concern human rights and freedoms, and implementation of their provisions into national legislation, that is, they actually take care of the process of development of the sphere of human rights, creating the legal basis for its existence and protection. It is worth noting that the Cabinet of Ministers of Ukraine does not take a direct part in the process of introducing the latest human security mechanisms, but it is entrusted with the responsibility of carrying out coordination work aimed at creating an "administrative monolith" within the state for the development of the researched issue, that is, this subject is actually creates conditions under which the introduction of international standards in the field of ensuring the protection of human rights becomes possible and has the greatest degree of effectiveness.

Key words: human rights, human rights protection, ensuring protection, subjects of implementation of international standards, Verkhovna Rada of Ukraine, President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs.

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дударець Р.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.985.343.341

DOI 10.32782/2663-5666.2024.3.7

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТВОРЕНИХ НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

Вступ. З початку збройного конфлікту на Сході України та проведення антитерористичної операції набуло актуальності виявлення й розслідування фактів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Такі дії визначено в законодавстві України як злочин, передбачений ст. 260 Кримінального кодексу (КК) України. За офіційними статистичними даними, в державі щорічно реєструють кількості учинених злочинів цього виду. На територіях з активним сепаратистським рухом були сформовані та озброєні загони «Армія Південного Сходу», «Луганська гвардія», «Російська православна армія», «Народне ополчення Донбасу», батальйони «Сомалі», «Витязь», «Восток», «Русь», «Призрак», що належать до НЗФ. Вони сформовані за структурою та за типом підрозділів і військових частин: бригади, взводи, роти, батальйони. Якщо наявна можливість і спомогає бойова обстановка, у організації таких парамілітарних угруповань може бути представлена структура з декількох родів військ, а саме артилерія, танкові війська, та протиповітряна оборона [1]. Згодом, коли окремі сутички переросли в повномасштабні бойові дії, загони об'єдналися в достатньо великі формування чисельністю 500–600 осіб для виконання масштабних і складних бойових завдань. У цих умовах тактика дій бойовиків наблизилася до дій регулярних військ [1, с. 136]. Широкомасштабна агресія рф знову ж під приводом захисту населення тимчасово окупованих частин Луганської та Донецької областей (фейкові «народні» республіки) почалася вранці 24 лютого 2022 року, і стала проявом найжорстокішої агресії проти України та Українського народу [2, с. 520]. Міжнародний суд ООН 16 березня 2022 року прийняв рішення про тимчасові заходи, згідно з яким зобов'язав

рф припинити військові дії, які вона розпочала на території України. Крім того, щодо заяви постійного представника російської федерації при ООН про те, що «донецька народна республіка» та «луганська народна республіка» звернулися до російської федерації з проханням надати військову підтримку, Міжнародний суд ООН вказав, що рф також повинна забезпечити, щоби будь-які військові або нерегулярні збройні формування, які можуть керуватися або підтримуватися нею, а також будь-які організації та особи, які можуть зазнавати контролю чи керівництва з її боку, не вживали жодних кроків для сприяння цим військовим операціям [3]. Жодне із рішень світової спільноти рф виконане не було [2, с. 521].

В умовах суттєвого збільшення кількості матеріалів, що знаходяться у провадженні слідчих органів досудового розслідування Харківської, Донецької, Луганської та інших областей України, нагальними є дослідження елементів криміналістичної характеристики створених не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Першим і основним структурним елементом інформаційно-пізнавальної моделі будь-якої криміналістичної методики є криміналістична характеристика кримінального правопорушення, яка є серцевиною її ретроспективного рівня. Однак, одним із дискусійних питань теорії криміналістичної характеристики є питання про склад елементів такого поняття [4, с.].

Стан дослідження. На сучасному етапі немає єдиного підходу щодо виокремлення елементів криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань передбачено до статті 260 КК України. Предметом наукової розвідки українських вчених-криміналістів було

питання суті, змісту, структури та значення криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень. Даній проблематиці у своїх працях приділяли увагу: А. О. Антошук, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, Д. П. Гаращук, І. В. Гора, В. А. Журавель, С. О. Книженко, І. І. Когутич, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Б. Є Лук'янчиков, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк, Д. П. Таращук, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Ю. М. Туровець, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та ін. та інші.

Мета дослідження. Встановити типові елементи криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань передбачено до статті 260 КК України та розглянули їх особливості.

Виклад основного матеріалу. Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань передбачено у статті 260 КК України, розміщеній у розділі IX (Злочини проти громадської безпеки) Особливої частини. Злочини, норми яких розміщені в зазначеному розділі цього Кодексу, посягають на стан захищеності суспільства від різноманітних джерел підвищеної небезпеки, спричиняють загибель людей або інші тяжкі наслідки (створюють загрозу настання таких наслідків) для невизначеного кола людей, усього суспільства [5, с. 51]. Як і будь-яка система, криміналістична характеристика має взаємопов'язані між собою складові елементи. Криміналістичний аспект характеристики злочинів підпорядкований завданням доказування, а тому структура криміналістичної характеристики вибудовується залежно від обставин, які належать до предмета доказування, її елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями КК України [6, с. 241]. Щодо такого елемента криміналістичної характеристики як *предмет злочинного посягання* даного виду злочинів, визначити складно, а тому виходячи з кримінально-правової категорії об'єкту злочину, пов'язаного з безпечними умовами діяльності держави, життєдайністю суспільства, працюванням установ, організацій, підприємств, життям та здоров'ям людей, на наше переконання, доцільно говорити не про предмет злочинного посягання як про елемент криміналістичної характеристики, а про об'єкт злочину як кримінально-правову категорію [7, с. 47].

Механізм створення не передбачених законом збройних або воєнізованих формувань, на

погляд низки вітчизняних науковців у більшості випадків значно не відрізняється від створення організованого злочинного угруповання. Спочатку створюють декілька розрізнених угруповань від десяти до декількох десятків осіб оснащуючи різною стрілецькою зброєю. Пізніше, якщо не проведено ніяких активних дій щодо роззброєння таких угруповань, їх чисельність вагомо збільшується, здійснюється централізація управління, створюють запаси озброєння і боєприпасів, облаштовуються райони базування, з'являється важка зброя та бойова техніка. На початковій стадії централізації управління НЗФ ватажки організують навчально-бойову підготовку особового складу розвиваючи навички та вміння для диверсійної справи, навчають виживанню в особливих умовах, вогневої підготовки, маскування, пропагандистську справу серед місцевого населення. [1, с. 132–135]. З криміналістичної точки зору спосіб учинення такого злочину як створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можливо досліджувати як типовий спосіб підготовки до вчинення злочину або як ключове діяння, що визначає об'єктивну сторону злочину, частини 1, 2 ст. 260 КК України. Керівництво не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями або їхніми структурними підрозділами здійснюють шляхом визначення тактики діяльності вже створеного формування. Крім створення та керівництва, до способів учинення аналізованого злочину належать також участь у їх складі в нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян; фінансування злочинної діяльності, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки тощо. Спосіб учинення злочину в широкому значенні охоплює також діяльність з протидії розслідуванню як сукупність дій, спрямованих на перешкоджання законній діяльності уповноважених органів досудового розслідування. Спосіб вчинення злочину – не просто сума або будь-який комплекс поведінкових актів, а цілісна структура поведінки, що є певною системою [8, с. 5].

За результатами опитування слідчих Національної поліції України встановлено, що найрозповсюдженішими способами вчинення досліджуваного злочину є: об'єднання зусиль співників з розподілом обов'язків – (30,3%); перебування у складі воєнізованого незаконного формування – (24,9%); забезпечення належного рівня організованості – (23,8%); підшукування осіб для співучасті – (20%); накреслення плану

наступних дій та способів виконання – (18,4%); вчинення кримінальних правопорушень перебуваючи у складі незаконного формування – (17,8%); на переконання (44,9%) слідчих, усі вказані способи відносяться до способів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Типовими способами вчинення злочинної діяльності НЗФ є безпосереднє ведення бойових дій, що свідчить про значний рівень підготовленості. До такої діяльності належать: військові дії проти ЗСУ відмова від прямих зіткнень, які переважають у силі; утримання займаних позицій, територій протягом тривалого часу; знання місцевості та вмiле використання темного часу доби; вправна маневреність загонів; тісний зв'язок з місцевим населенням, наявність ретельної розвідки та планування заходів, раптовість та прихованість дій, продумане застосування військових ходів, злагодженість у діях бойовиків через тісну взаємодію при вчиненні злочинних «акцій», орієнтація на виснаження сил правопорядку та ЗСУ інформаційно-психологічна підтримка їхньої діяльності [9, с. 51]. Вагому небезпеку для військ ЗСУ становлять снайпери, використовуючи снайперське спорядження та озброєння вони ретельно обирають позиції для обстрілів, позбавляючи можливості військовослужбовців ЗСУ вільно переміщатися по позиціях провокуючи невпевненість та нервозність. Для завдання раптового вогневого ураження силам правопорядку НЗФ успішно використовують снайперські групи, до яких можуть входити 4–6 снайперів і розрахунок єдиного кулемета (типу ПКМ). НЗФ дедалі частіше вдаються до тактики дій, що тримає противника в напруженні. Їхньою метою є не стільки перевірка стійкості блокпостів й опорних пунктів, скільки постійне їх виснаження і підлив бойового духу особового складу [7]. Ще одним поширеним способом злочинних дій бойовиків є терористична діяльність, під час якої вдаються до різних за масштабом терористичних актів, що чинять потужний психологічний вплив на сили правопорядку та місцеве населення. Для досягнення своїх злочинних цілей НЗФ можуть вдаватися до захоплення заручників, шантажу та погроз. Захоплених у полон військовослужбовців ЗСУ, співробітників сил правопорядку, а також заручників використовують для подальшого обміну на «своїх» людей, зокрема тих із них, які є небезпечними кримінальними злочинцями, а не полоненими, або заради отримання викупу [9, с. 52].

Сполучною ланкою між елементами криміналістичної характеристики є *особа злочинця*. Її дослідження надає можливість встановити вік, стать, громадянство, освіту, соціальний статус, рід занять, рівень підготовки для активної участі в діяльності незаконні збройні формування (НЗФ), а також визначити інші елементи – спосіб вчинення злочину, слідову картину, мотив і мету злочинних дій цієї особи, що має важливе значення для розробки основ методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. За результатами вивчення та узагальнення 120 матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення злочину, передбаченого статтею 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» встановили, що НЗФ мають чітку структуру за прикладом армійської: поділяються на відділення, роти, батальйони, полки, окремі групи, підрозділи медичного та господарського забезпечення, ремонтно-технічні, навчальні, тренувальні підрозділи та інші, в яких їх учасники були розподілені за штатним розписом та посадами, у тому числі керівними: начальники штабів, командири рот, батальйонів і т.д., а також їх заступники.

Притягнуті до кримінальної відповідальності особи вчиняли в складі НЗФ наступні конкретні дії: чергували зі зброєю на блокпостах та в інших місцях – (62%); будували бліндажі, інші укріплення, копали окопи – (18%); підносили бойовикам спорядження, їжу, медикаменти – (8%); здобували продукти харчування, медикаменти, інші предмети для учасників НЗФ – (8%); доглядали за пораненими – (5%); спостерігали за місцями можливої появи військовослужбовців ЗСУ, працівників поліції, їх пересуванням – (5%); опікувалися заручниками – (2%); виконували інші передбачені статтею 260 КК України злочинні дії (показували бойовикам будинки працівників правоохоронних органів, були провідниками, вели агітацію за вступ у формування тощо) – (56%). Лише 2% засуджених були організаторами й керівниками НЗФ. Насправді їх повинно бути незрівнянно більше: імена багатьох з них добре відомі, але, на жаль, вони наразі перебувають поки що поза зоною досяжності для правосуддя. Члени НЗФ ніколи не діють самостійно – обов'язковою є участь організаторів, співвиконавців, а можливо, й пособників. Найактивнішими учасниками НЗФ є особи, які раніше вчиняли інші тяжкі й особливо тяжкі злочини (бандитизм, викрадення людей, убивства).

У зв'язку із цим заява учасників НЗФ про те, що вони діяли самостійно, у більшості випадків є неправдивою [7, с. 146].

З-поміж типових ознак особи злочинця аналізованої категорії слід виокремити та дослідити такі ознаки за: статтю, віком, громадянством, місцем проживання, освітою, зайнятістю, військовою підготовкою, мотивацією.

За підсумками анкетування 185 слідчих Національної поліції України (НП) з питань провадження розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (стаття 260 КК України) встановили, що узагальненою характеристикою особи злочинця є чоловіки 97,8%, а жінки 2,2%; віком 26-40 років (58,4%), від 19 до 25 років (28%), від 41 до 55 років лише 5,4%, від 55 і старше взагалі 2,2%. У переважній більшості безробітних 69,7% та тимчасово непрацюючих 30,3%. Такі особи мають середню освіту 65,4% та незакінчену середню освіту 19,5, в той же час як вищу освіту мають лише 11,3%, та незакінчену вищу 3, 8% [7, с. 253].

Отже, це особа чоловічої статі віком від 26-ти до 40 років, громадянин РФ та України, мешканець обласного центру або міста обласного значення, який має середню освіту, не працює, пройшов військову й іншу підготовку в спеціальних диверсійно-терористичних навчальних центрах, зокрема за межами України. Така особа має агресивно-насильницьку, політичну або ідейно-релігійну мотивацію. У низці випадків злочинці керуються не одним, а кількома мотивами.

Майже 25% учасників НЗФ пройшли військову та іншу підготовку в спеціальних (диверсійно-терористичних) навчальних центрах (таборах), зокрема тих, що розміщені за межами України. Зокрема, прокуратура Новоайдарського району Луганської області провела досудове розслідування та направила до суду обвинувальний акт стосовно учасника НЗФ підрозділу «Народна дружина» терористичної організації «ЛНР» за ознаками злочинів, передбачених частиною 2 статті 260 КК України), частиною 1 статті 263 КК України. Встановлено, що в період з липня до грудня 2014 року підозрюваний здійснював патрулювання в м. Луганську, брав участь у бойових діях проти Збройних сил України, а також проходив місячну підготовку в розвідувальній школі на території колишнього Луганського військового авіаційного училища штурманів [10].

Також в більшій частині випадків *мотивацію* не виявлено, можливо із-за того, що в мате-

ріалах кримінальних проваджень були зафіксовані лише найбільш яскраві її прояви. Стосовно 77% засуджених не встановлена чітко їх мотивація дій. Для частини злочинців встановлені не один, а два й більше характерні мотиви їхньої діяльності. Щодо найбільш розповсюдженої мотивації характерної для такої категорії осіб злочинців за ст. 260 КК України, відноситься суцільно політичний мотив, що пов'язаний з наміром насильницької зміни законних органів влади, відокремлення від України й утвердження антиконституційного ладу, за вивченими матеріалами кримінальних проваджень встановлено 9% випадків. Така мотивація є набагато поширенішою, так як керівники та організатори не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, у переважній більшості, ухиляються від кримінальної відповідальності. Істотним є і той факт, що ця мотивація, яка є особливо небезпечною, ретельно приховується. Виявлені і такі мотиви дій злочинців даної категорії злочинів: користь – 2%; конформізм («підкорення рішенню більшості або авторитету») – 3%; участь у злочинах НЗФ під впливом погроз, через примусові заходи з боку бойовиків та керівників НЗФ – 3%. У низці випадків окремі учасники НЗФ керувалися мотивом помсти за загиблих під час збройного конфлікту родичів, зруйноване житло, прагнули ухилитися від відповідальності за раніше вчинені злочини. Усі злочинці досліджуваної категорії злочинів мають агресивно-насильницьку мотивацію. У матеріалах кримінальних проваджень її констатують не завжди, проте заперечувати її наявність недоцільно. Особи які вступають до не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, протизаконно беруть зброю до рук, що призначена для ураження та знищення інших людей. У контексті досліджуваної категорії злочинів до політичної мотивації можливо віднести і ідейно-релігійну (18%). Шовінізм, націоналізм відстоюють політичні цілі реалізуючи політичні цілі через прагнення до повалення легітимності органів влади, перегляду цілісності державних кордонів та створення псевдодержавних утворень на «чистій, істинній вірі». Це чиста геополітика, а не якісь там абстрактні спори богословів про догми «істинної» віри. Релігійні підстави є одночасно й мотивацією дій, і фактором легітимації крайнього ступеня насильства.

Основними каналами озброєння НЗФ вступають: рф та її посібники, що фінансує діяльність НЗФ, захоплення зброї у ЗСУ та сил правопорядку, вилучення зброї в охоронних

структур та населення. У протиправній діяльності НЗФ застосовують мінно-вибухові загородження. Такі загородження несуть надзвичайну небезпеку, так як їх застосування не обмежиться ні часом, ні місцевістю, ні масштабами. В переважній більшості застосовують міни російського, радянського та українського виробництва (протипіхотні, протитанкові). А також орудують саморобними фугасами, гранатами, запалами які встановлюють за допомогою розтяжок. На автодорогах встановлюють міни і фугаси для ураження живої сили, техніки, або встановлюють комбіновані [1, с. 141]. Через неконтрольовані ділянки кордону України виникають можливості переправлення найманців, організації каналів фінансування під виглядом гуманітарної допомоги, здійснення постачання озброєння, боєприпасів, військової техніки та матеріальних засобів [9]. Саме тому не передбачені законом воєнізовані або збройні формування за ступенем охоплення територій можуть мати як регіональний, так і міжрегіональний рівень, виходити за межі національних кордонів і набувати транснаціонального характеру. На сьогодні, після повномасштабного вторгнення РФ на територію України є підстави виокремити найбільш вразливі для створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань регіони України приміром у Закарпатській області, сепаратистські настрої підтримує Угорщина, яка вважає ці території споконвічно угорськими [11]. «Угорщина відкрито заявляє про свою співпрацю з РФ. Більш того, вона була попереджена Путіним заздалегідь про те, що будуть напади на нашу країну... Вона чомусь вважала, що зможе забрати свою частину території. Цього не буде ніколи.» – заявив Олексій Данілов 2 травня 2022 р. [12] Львівська область – зона геополітичних інтересів Польщі. Також ситуація ускладнюється наявністю поблизу Одеської області призупинених, однак не вирішених конфліктів, наприклад, у Придністров'ї.

Специфічні соціальні умови, що детермінують злочинність в окремому регіоні, формуються, зокрема, під впливом національного (етнічного) фактора. Його слід враховувати як на макрорівні, наприклад, під час великомасштабних заходів щодо усунення (блокування, нейтралізації) причин та умов вчинення злочинів, так і на мікрорівні (врахування особливостей національного менталітету, специфіки етнопсихології, місцевих звичаїв, традицій під час проведення оперативно-розшукових заходів, формування й перевірки слідчих версій, здійснення

процесуальних дій тощо), у процесі реалізації антикримінальної стратегії [7, с. 72].

Підвищений інтерес зумовлює *слідова картина* створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Наявність належно встановлених і зафіксованих відображень, залишених під час вчинення цього злочину, сприяє з'ясуванню його способу, вказує на окремі характеристики особи злочинця, а в низці випадків – надає можливість її швидкої ідентифікації, встановлення місця знаходження й затримання для притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності [13, с. 218]. Слідова картина це своєрідний орієнтир для напрямів розслідування, практичний інструмент криміналістичної характеристики. Слідова картина таких однорідних злочинів, учинених в одному або прилеглих один до одного районах (регіонах); ідеальні та матеріальні сліди одних і тих самих злочинців, виявлені на різних місцях; сліди застосування одних і тих самих способів протидії розкриттю та розслідуванню злочинів, сукупність одних і тих самих прийомів дій злочинців; сліди викрадення подібних за структурою предметів, цінностей, документів; схожі зовнішні ознаки декількох злочинців, що відобразилися у свідомості потерпілих і свідків під час розслідування різних злочинів; ознаки матеріального фінансування злочинної організації [14, с. 8–9]. Доцільно відмітити, що є сліди, які є загальними, незалежно від способу вчинення аналізованого злочину. Перш за все до них відноситься оснащення членів не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань спорядженням (взуттям, формою, нашивками, стрічками, прапорами, іншими знаками розрізнення), що показує належність формування до відповідного табору або підрозділу тощо.

Характерною ознакою створення збройних формувань чи участь у їх діяльності є наявність зброї, незалежно від виду (вогнепальна або холодна, автоматична або неавтоматична, рухома, переносна, тощо) та факту її застосування. НЗФ використовують транспорт із відповідним маркуванням військової техніки та озброєння різного виду. Їх використання залишає сліди в навколишній обстановці (відбитки гусениць, коліс військової техніки, відстріляних гільз, упаковок та ящиків від набоїв та ін.). Зброя і набої які не застосовувалися і наявні в осіб також можуть свідчити про участь у не передбаченому законом військовому, збройному формуванні, можливо, під час чергування на блокпостах. Як речовий доказ при досудовому розслідуванні

досліджуваного злочину важливе значення мають документи (фотознімки, військові білети, посвідчення особи, видане незаконним формуванням, підроблені паспорти, списки осіб, які проходять військову підготовку чи знаходяться в тренувальному таборі або в іншому місці; відомості щодо отримання спорядження, коштів чи інструкцій; платіжні доручення, накладні що підтверджують утримання та фінансування не передбачених законом формувань, матеріали, отримані оперативними підрозділами, тощо). Нині важливим джерелом інформації є соціальні мережі не лише для широкого загалу, а й для засобів масової інформації, правоохоронних органів. Значний обсяг відомостей можна отримати із соціальних мереж завдяки фотографіям, які підтверджують наявність центрів підготовки не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, склад їхніх учасників, допомагають визначити керівників, підбурювачів, пособників та осіб, які фінансують ці формування, умови й місце перебування, озброєння, символіку, участь у бойових діях на території України, вчинення цими особами інших злочинів, зокрема тих, про які ще не було відомо органам досудового розслідування, тощо [7, с. 78].

За результатами проведеного опитування слідчих НПУ встановили, що до типової матеріально-слідової картини під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань належать: вибухові пристрої, зброя, набої, – (64,9%); військова техніка – (50,3%); засоби зв'язку – (44,9%); військове спорядження та документи, які підтверджують створення НЗФ (списки та відомості, платіжні доручення, тощо), – по (35,1%); транспорт – (33,5%); буклети, плакати, література, листівки, – (24,9%); перебування на місці дислокації (у тирі або на стрільбищі, на плацу, наявність тренажерів, манекенів, тощо) – (20%); макети вибухових пристроїв, зброї, набоїв, – (10,2%); на думку (24,9%) слідчих, до матеріальної слідової картини досліджуваного злочину припадають усі перелічені варіанти.

Ідеальна слідова картина під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – це показання учасників кримінального провадження (потерпілі, свідки, підозрювані) оскільки злочинна подія загалом та окремі її складові (час, місце, спосіб та інші обставини), безсумнівно, сприймаються ними особисто та зберігаються в їхній пам'яті, що мають значення для встановлення окремих елементів криміналістичної характеристики та

події злочину й інших обставин які підлягають доказуванню, відповідно до частини 1 статті 91 КПК України [15].

Між усіма розглянутими елементами криміналістичної характеристики створених не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань наявні усталені кореляційні зв'язки. Визначення одного з елементів криміналістичної характеристики дає змогу прогнозувати наявність і зміст інших її елементів, що суттєво спрощує їх встановлення, фіксацію та використання під час досудового розслідування [7, с. 73]. Ми вважаємо, що до основних елементів криміналістичної характеристики створених не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань доцільно віднести спосіб учинення злочину, слідову картину, особу злочинця, мотив та мету вчинення злочину, що знаходяться у кореляційній взаємозалежності та зумовлюють особливості розслідування цього виду злочину.

Висновки. До системи дій способу вчинення даного виду злочину відносяться: *спосіб підготовки до вчинення злочину* (створення розрізаних угруповань від десяти та кілька десятків які оснащують спорядженням та зброєю, а потім здійснюють: централізацію управління та облаштування райони базування, накопичення запасів озброєння, боєприпасів, важкої техніки, проводять навчально-бойову підготовку особового складу.); *керівництво не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями* (при визначенні тактики діяльності вже створеного формування, проводиться керівництво як самим формуванням так і його структурними підрозділами); *вчинення злочинів проти громадської безпеки та громадського порядку* (напад на підприємства, установи, організації, громадян, інші кримінальні правопорушення); *фінансування такої діяльності* (постачання зброї, вибухових речовин, боєприпасів, амуніції, військової техніки тощо); *протидія розслідуванню* (сукупність дій, спрямованих на перешкодження досудовому розслідуванню досліджуваного злочину).

Переважно, типовими слідами у створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є: *матеріальні* у вигляді речових доказів, які виявлені у злочинців у схованках: гранати, боєприпаси, автоматична зброя, камуфляжний одяг, засоби мобільного зв'язку; медичні аптечки з препаратами, наркотичні засоби, інші речі (маскувальні халати, каремати, спальні мішки, сухе пальне, металеві кружки, тощо); *ідеальні сліди*

відображення у свідомості осіб, які мають відношення до розслідуваної злочинної події.

Об'єднуючою ланкою серед типових елементів криміналістичної характеристики є особа злочинця. Її вивчення дає можливість дослідити інші елементи. Розглядаючи один елемент з системи кримінального правопорушення, можливо отримати знання і про окремі інші елементи, і в кінцевому результаті розкрити кримінально-протиправне діяння. Ми встановили типові елементи криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та розглянули їх криміналістично значущі ознаки. До елементів криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів доцільно віднести: спосіб вчинення злочину, типову слідову картину, особу злочинця, мотиви й мету вчинення злочину, які знаходяться у взаємозалежності та визначають характер й особливості його розслідування.

Встановлені типові елементи криміналістичної характеристики аналізованого виду злочину мають важливе значення для розробки основ методики його розслідування, а також надають можливість більш ефективно виявляти та розслідувати створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Серватюк В. М., Поліщук М. М. Структура незаконних збройних формувань та особливості їхньої тактики дій на південному сході України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 1 (63). С. 131–146. (Серія «Військові та технічні науки»).
2. Iryna Hloviuk, Viktor Zavtur The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War, : monograph. Kraków, 2023 pp. URL: 517–633 <https://doi.org/10.12797/9788381388887.06>
3. Allegations of genocide under the Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. Russian Federation, 16 march 2022)

Дударець Р.М. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТВОРЕНИХ НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

У статті на основі аналізу наукових джерел, результатів анкетування слідчих Національної поліції України, на підставі вивчених матеріалів кримінальних проваджень з питань розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (стаття 260 КК України) встановили типові елементи криміналістичної характеристики та розглянули їх особливості. До елементів криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів доцільно віднести: спосіб вчинення злочину, типову слідову картину, особу злочинця, мотиви й мету вчинення злочину, які знаходяться у причинній взаємозалежності та визначають характер й особливості його розслідування.

Переважно, типовими слідами у створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є: матеріальні сліди у вигляді речових доказів, які виявлені у злочинців у схованках: гранати, боєприпаси, автоматична зброя, камуфляжний одяг, засоби мобільного зв'язку; медичні аптечки з препаратами, наркотичні засоби, інші речі (маскувальні халати, каремати, спальні мішки, сухе пальне, металеві кружки, тощо); ідеальні сліди відображення у свідомості осіб, які мають відношення до розслідуваної злочинної події.

4. Кравчук О.В. Поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Університетські і наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 201–205.

5. Соколовський В. Л. Об'єкт злочинів проти громадської безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4. Т. 3. С. 49–52. URL: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo04/part_3/13.pdf.

6. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2011. 280 с.

7. Дударець Р. М. Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 269 с.

8. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВСУ, 2005. 23 с.

9. Колянда В. В., Дробаха Г. А., Неклонський І. М. Оцінка типового складу, структури та тактики дій незаконного збройного формування у межах спеціальної операції з його знешкодження за участю Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2017. № 1 (60). С. 46–56.

10. На Луганщині судитимуть учасника незаконного збройного формування. *Генеральна прокуратура України* : [офіц. веб-портал]. URL: <https://lug.gp.gov.ua/ua/index.html>.

11. Врегулювання збройного конфлікту всередині держави, типологія збройних конфліктів, угруповання НГУ, інформаційно-психологічна безпека : звіт про НДР / кер. О. В. Лавніченко; викон. С. О. Годлевський. Харків, 2016. 71 с.

12. Чому в Угорщині така політика щодо України і чи можна її змінити. *BBC NEWS Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62472746>

13. Дударець Р. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3 (79). С. 217–224.

14. Бобрик К. Ю. Методика розслідування створення злочинної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 19 с.

15. Загенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2008. 20 с.

Акцентовано, що сполучною ланкою між типовими елементами криміналістичної характеристики є особа злочинця. Її дослідження дає можливість вивчити інші елементи. Пізнаючи один елемент системи кримінального правопорушення, можеш здобути знання і про деякі інші елементи, в кінцевому підсумку розкрити кримінальне протиправне діяння.

Узагальнення емпіричних матеріалів у вигляді систематизованого опису типових криміналістично значущих ознак має важливе значення для ефективного виявлення та розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Ключові слова: криміналістичні ознаки, особа злочинця, мотив, мета вчинення злочину, непередбачені законом формування, матеріальні сліди, ідеальні сліди, слідова картина.

Dudarets R.M. THE PECULIARITY OF THE ELEMENTS OF THE FORENSIC CHARACTERISTICS OF THE CREATED PARAMILITARY OR ARMED FORMATIONS NOT FORESEEN BY THE LAW

In the article, based on the analysis of scientific sources, the results of the questionnaire of the investigators of the National Police of Ukraine, on the basis of the studied materials of criminal proceedings on the investigation of the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law (Article 260 of the Criminal Code of Ukraine), typical elements of forensic characteristics were established and their features were considered. Among the elements of the forensic characteristics of the investigated crimes, it is advisable to include: the way the crime was committed, a typical trace pattern, the identity of the criminal, the motives and purpose of the crime, which are causally interdependent and determine the nature and features of its investigation.

Mainly, typical traces in the creation of paramilitary or armed formations that are not provided for by law are: material traces in the form of physical evidence, which were found with criminals in hiding places: grenades, ammunition, automatic weapons, camouflage clothing, mobile communication devices; medical first-aid kits with drugs, narcotics, other things (masking gowns, sleeping bags, dry fuel, metal mugs, etc.); ideal traces of reflection in the minds of persons related to the investigated criminal event.

It is emphasized that the connecting link between the typical elements of forensic characteristics is the person of the criminal. Its study provides an opportunity to study other elements. Knowing one element of the criminal offense system, you can gain knowledge about some other elements, ultimately uncovering a criminal offense.

The generalization of empirical materials in the form of a systematic description of typical forensically significant features is important for the effective detection and investigation of the creation of paramilitary or armed formations that are not provided for by law.

Key words: forensic signs, the person of the criminal, motive, purpose of committing the crime, formations not foreseen by the law, material traces, ideal traces, trace pattern.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пижова М.О.,

*доктор юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи, адвокат
Державного податкового університету*

Чиж Б.І.,

*кандидат юридичних наук,
начальник юридичного відділу
Національного університету фізичного
виховання і спорту України,
адвокат, заступник голови
Комітету Національної асоціації адвокатів України з питань
захисту прав осіб з інвалідністю*

УДК 349.2

DOI 10.32782/2663-5666.2024.3.8

МОБІНГ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК РІЗНОВИДИ ПОРУШЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Тенденції сучасного ринку праці формуються під впливом різних факторів, включаючи економічні кризи, геополітичну напруженість, трудову міграцію та еміграцію кваліфікованих працівників. Економічна нестабільність, невпевненість у завтрашньому дні та зруйнованість багатьох підприємств сприяли зростанню безробіття та загостренню конкуренції серед професіоналів. Така динаміка ставить працівників у вразливе становище, сприяючи формуванню культури на робочому місці, де порушення їхніх прав, принизливе ставлення та психологічне насильство з боку роботодавців можуть сприйматися з «толерантністю», оскільки працівники бояться втратити роботу і, як наслідок, не мати можливості утримувати себе та свої сім'ї.

Серед різних форм негідного поводження на робочому місці мобінг став гострою соціальною проблемою, що посідає чільне місце в галузі психології праці та соціології. У міжнародних дослідженнях мобінг часто визначається як постійне моральне, психологічне, а іноді й фізичне переслідування на робочому місці [1]. Це явище порівнюється до психологічного або фізичного булінгу, а конкретні дії, взаємодії чи процеси, що вважаються цькуванням, домаганнями, повинні повторюватися на регулярній основі [2]. Хайнц Лейманн, який уперше описав мобінг, охарактеризував його як психологічний терор, що включає систематично повторюване вороже й неетичне поводження одного або декількох людей, спрямоване проти іншої людини [3].

Поряд із мобінгом, дискримінація залишається одним із найсерйозніших порушень трудових прав працівників. У той час як мобінг часто виникає через міжособистісну напруженість, не пов'язану із захищеними соціальними характеристиками, дискримінація конкретно спрямована на людей на основі таких ознак, як раса, стать, вік або релігія. На відміну від мобінгу, дискримінація ґрунтується на упередженнях і має на меті обмежити можливості та доступ до ресурсів для певних груп.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання сутності мобінгу та заходів протидії йому привернули увагу багатьох науковців як за кордоном, так і в Україні. Серед іноземних дослідників варто виділити роботи Х. Леймана, який був одним з перших дослідників цього явища і розглядав мобінг як форму психологічного терору на робочому місці, а також К. Лоренца і Д. Ольвеуса, які вивчали його в контексті поведінкових моделей та профілактики булінгу.

В Україні проблематика мобінгу також привертає увагу науковців, особливо в контексті трудових прав і забезпечення гідних умов праці. Серед українських учених важливі дослідження у цій сфері здійснювали О. Качмар, яка аналізувала трудове законодавство щодо захисту прав працівників, та О. Трюхан, яка приділила увагу соціально-психологічним аспектам мобінгу на робочому місці. А. Колот розглядав мобінг як форму психологічного насильства в колективі, яка впливає на соціальний клімат у трудовому

колективі та продуктивність праці. В. Філіпова зосереджувалась на правових і психологічних механізмах захисту працівників від мобінгу та дискримінації.

Мета статті – провести порівняльний аналіз мобінгу та дискримінації, дослідити їхні подібності та відмінності як форм порушення трудових прав.

Виклад основного матеріалу. В Німеччині у 1995 році створена Асоціація по боротьбі з психосоціальним стресом і мобінгом. В Італії захист від мобінгу врегульовано конституційним і цивільним законодавством. Стаття 35 Конституції Італії захищає працю у всіх її формах і проявах. Тут термін «мобінг» вперше було застосовано у судовій практиці. У 1999 році судом міста Турін було розглянуто справу найманого працівника, який звернувся з вимогою відшкодувати шкоду, яку він отримав внаслідок депресії, що стала наслідком переслідування і приниження її з боку керівника відділу [4].

Захист від проявів мобінгу на робочому місці дійсно стає тенденцією сучасного ринку праці, оскільки працівники переступають «межу страху» і починають відстоювати свої права, передусім гідне поводження зі сторони роботодавця. Необхідно згадати, що міжнародно-правові акти безапеляційно забороняють мобінг, зокрема стаття 26 Європейської соціальної хартії (переглянутої) визначає право всіх працівників на гідне ставлення до них на роботі шляхом поглиблення поінформованості, поширення інформації про сексуальні домагання та про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо окремих працівників на роботі або у зв'язку з її виконанням, та сприяти запобіганню таким домаганням та діям і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки.

Міжнародна організація праці (далі – МОП) теж акцентує увагу своїми актами. Це Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять (1958 р.). Стаття 1 визначає дискримінацію як будь-яке розрізнення, виняток або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, національного походження або соціального стану, що порушує рівність можливостей чи ставлення у сфері праці та занять [5]. А також Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці (2019 р.). Стаття 4 вимагає від держав-членів поважати та заохочувати право кожного на світ праці, вільний від насильства та домагань, у тому числі гендерно зумовленого

насильства, що принижує гідність працівників. Стаття 6 стверджує, що кожен член Організації повинен застосовувати, відповідно до національного законодавства та умов, інклюзивний, комплексний та гендерно-орієнтований підхід для запобігання та ліквідації насильства та домагань у сфері праці [6].

Вищезазначені нормативно-правові акти містять поняття дискримінація, ми відразу маємо акцентувати увагу, що на наше переконання мобінг та дискримінація – це два різновиди порушення трудових прав, вони дійсно можуть мати схожі характеристики, водночас їх не можна ототожнювати, оскільки вони різні за своїм правовим підґрунтям, мотивами, навіть засобами доказування.

Поняття мобінгу визначено на законодавчому рівні, у статті 2² Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) визначено, що мобінг (цькування) – це систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [7].

Аналізуючи наведене визначення, можна виділити такі характерні ознаки мобінгу, як: 1) приналежність трудовим правовідносинам; 2) систематичність (повторюваність) дій; 3) умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників стосовно працівника; 5) мета: приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі набуття, зміна або припинення працівником його трудових прав та обов'язків; 6) форма прояву: психологічний та/або економічний тиск [10].

Психологічний тиск, відповідно до статті 22 КЗпП України, може проявлятися в таких формах, як: – створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги); – безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (незапрошення

на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця);

До форм економічного тиску належать: – нерівність можливостей для навчання та кар'єрного росту; – нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації; – безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень); – необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу.

Водночас, хочемо звернути увагу, що цей перелік не є вичерпний, і кожна конкретна ситуація на підприємстві може мати інший прояв мобінгу.

Можна припустити, що основними причинами мобінгу можуть бути конфлікти інтересів, професійна заздрість, особисті антагонізми або намагання підкреслити свою вищість. Жертвами мобінгу часто стають новачки, представники менших соціальних груп або особи, які відрізняються від загальноприйнятого стандарту в колективі. Необхідно зауважити, що мобінгу можуть піддаватися і ті працівники, які знаходяться у відпустці, зокрема, у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку. Це важливо розуміти, оскільки такий працівник не перестає бути працівником, мати права та користуватися юридичними гарантіями [8].

Якщо говорити про визначення поняття «дискримінація», то воно чітко відображено у Конвенції про дискримінації в галузі праці та занять № 111 Міжнародної організації праці надає широко визначення щодо дискримінації, а саме:

а) будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що здійснюється за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведіння в галузі праці й занять;

б) будь-яке інше розрізнення, недопущення або перевагу, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведіння в галузі праці й занять [6].

Відповідно до КЗпП, дискримінація – це порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав [7].

Тобто, коли йде мова про дискримінацію ми маємо чітко розуміти про: 1) факт дискримінації, це будь-яке розрізнення, виокремлення, недопущення або перевага; 2) причину, тобто чому цей факт стався (через що), може бути через раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження, упереджене ставлення тощо; 3) наслідок, який призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведіння в галузі праці та занять.

Таким чином, мобінг, як правило, зумовлений особистими конфліктами, напруженістю в колективі, заздрістю або навмисними діями колег чи керівництва, спрямованими на маргіналізацію чи усунення певного працівника. На відміну від дискримінації, мобінг часто не має прямого зв'язку з будь-якою конкретною соціальною характеристикою, оскільки він спрямований на людину з причин, не пов'язаних із захищеними ознаками, такими як раса, стать або вік. Метою мобінгу зазвичай є остракізм працівника, створення ворожого робочого середовища або витіснення його з організації. Така поведінка може бути зумовлена динамікою влади, суперництвом або внутрішньою політикою і проявлятися у вигляді пліток, виключення з командної діяльності або постійної критики роботи працівника, часто не пов'язаної з його реальними досягненнями.

У свою чергу дискримінація невід'ємно пов'язана з упередженням щодо певних соціальних груп і ґрунтується на стереотипах або упередженнях щодо характеристик, які не пов'язані з виконанням роботи або навичками працівника. Дискримінаційні дії мотивовані негативним ставленням до таких ознак, як раса, стать, релігія, інвалідність або інших захищених харак-

теристик. Метою дискримінації часто є відмова в рівних можливостях, обмеження кар'єрного зростання або маргіналізація людей на основі цих характеристик. На відміну від мобінгу, який може бути спрямований на будь-яку особу, дискримінація цілеспрямовано націлена на людей через притаманні їм риси, а отже, прив'язана до захищених законом категорій.

Саме ці відмінності підкреслюють унікальні виклики у протидії мобінгу та дискримінації. У той час як мобінг часто підживлюється міжособистісними проблемами, і його складніше вирішувати юридично через його дифузну та різноманітну природу, дискримінація має чіткіші юридичні параметри. Ці параметри передбачають конкретні засоби правового захисту відповідно до антидискримінаційного законодавства, що полегшує пред'явлення судових позовів.

Саме тому доведення факту мобінгу в Україні пов'язане зі значними труднощами через відсутність спеціальних законодавчих положень, які б регулювали цю проблему, а також через високий доказовий тягар, покладений на заявника. Щоб довести факт мобінгу, працівник, як правило, повинен надати значну кількість доказів, включаючи свідчення колег, медичну документацію, що підтверджує психологічну шкоду, а також записані розмови або повідомлення. Мобінг часто відбувається у витончених або прихованих формах, таких як пасивна агресія, ізоляція або постійне підривання авторитету, що ускладнює його виявлення та фіксацію. Як наслідок, українські суди часто не визнають мобінг окремим юридичним правопорушенням, і натомість розглядають його в рамках більш загальних положень трудового або цивільного права, яким бракує специфіки, необхідної для врахування нюансів переслідування на робочому місці. Підтвердженням цього є наявна судова практика. Так, Івано-Франківський окружний адміністративний суд у своєму рішенні від 25 вересня 2023 р. справа № 300/1808/23 не встановлює факту мобінгу, а визнає протиправними дії роботодавця щодо усунення працівника (заступника міського голови) від виконання посадових повноважень із здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій в непередбачений законом спосіб; безпідставного незапрошення на зустрічі і наради, в яких працівник (заступник міського голови), відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів брала участь та має брати участь; безпідставного позбавлення працівника (заступника міського

голови) частини виплат (премій, надбавок та інших заохочень); розмебловання робочого кабінету працівника (заступника міського голови) та зобов'язання утриматися від вчинення таких дій стосовно працівника (заступника міського голови) [9]. Хоча позивач подавав позов про визнання протиправними дій, які містять ознаки мобінгу, стягнення невиключеної заробітної плати і моральної шкоди. У рішенні суд взагалі обходить момент, щодо визнання дій роботодавця мобінгом.

На відміну від цього, дискримінація має більш чітку правову базу в українському законодавстві і, як така, включає в себе більш встановлені процедури доказування. Якщо працівник вважає, що його права були обмежені або порушені через захищену ознаку (наприклад, расу, стать, вік або інвалідність), законодавство дозволяє йому оскаржити ці дискримінаційні дії. Цей процес може бути менш складним, ніж доведення мобінгу, завдяки існуванню структурованого правового підходу та судових прецедентів. Крім того, у випадках передбачуваної дискримінації часто застосовується принцип «перенесення тягара доведення». Це означає, що після того, як працівник надасть обґрунтовані підстави вважати, що дискримінація могла мати місце, роботодавець повинен продемонструвати, що незаконної дискримінації не було. Такий процедурний підхід полегшує тягар працівника і покладає на роботодавця відповідальність за обґрунтування своїх дій, забезпечуючи працівникам міцнішу основу для відшкодування шкоди.

Висновки. Таким чином, контраст між випадками мобінгу та дискримінації підкреслює необхідність створення спеціальної правової бази для боротьби з переслідуваннями на робочому місці в Україні. Має бути процедурна визначеність під час встановлення факту мобінгу, професійний підхід суддів, що сприятиме більш впорядкованому та ефективному судовому процесу, допомагаючи захистити працівників від витончених форм зловживань, які можуть суттєво вплинути на їхнє психічне здоров'я та кар'єру.

Ми маємо розуміти і пам'ятати, що наслідки мобінгу та дискримінації можуть бути катастрофічними для психічного здоров'я працівника: від стресу та депресії до виникнення тривожних розладів та втрати віри в себе. Для організації це може призвести до зниження продуктивності, збільшення відсотка відпусток по хворобі та втрати кваліфікованих кадрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Safina, D., & Podgornaya, A. Mobbing as an organizational phenomenon impeding implementation of changes. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2024. 5(18). 187–192. <https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n18p187>.
2. Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., Cooper C.L. (2003), The concept of bullying at work: the European tradition (s.3-30). In: *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace*. S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, C.L. Cooper (red.), Taylor & Francis, London and New York.
3. Качмар О. В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі/Актуальні проблеми філософії та соціології. № 14/2016. С. 58-61. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/14_2016/16.pdf
4. Мобінг в Україні та у світі. Як подолати це негативне явище?/Інформація з вебсайту Східного міжрегіонального управління Державної служби України з питань праці URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/mobinh-v-ukraini-ta-u-sviti-iak-podolaty-tse-nehatyvne-iyavshche/>
5. Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять (1958 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text
6. Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці (2019 р.). URL: <https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:1:0::NO::>
7. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>.
8. Пижова М. О. Мобінг як негативна тенденція сучасного ринку праці. Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2023 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ: «Видавництво Людина», 2023. 457 с.
9. Рішення Івано-Франківський окружний адміністративний суд від 25 вересня 2023 р. справа № 300/1808/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113693156>
10. Парпан Т. В. Заборона та протидія мобінгу як гарантія гідного ставлення до працівника у трудових відносинах. Юридичний науковий електронний журнал. № 3/2023. С. 250-252. URL: http://lsej.org.ua/3_2023/58.pdf

Пижова М.О., Чиж Б.І., МОБІНГ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК РІЗНОВИДИ ПОРУШЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У науковій статті розглядаються мобінг і дискримінація як два різновиди порушень трудових прав працівників, які набувають актуальності в умовах сучасного ринку праці, позначеного економічною нестабільністю, трудовою міграцією, конкуренцією серед працівників і відсутністю належних правових механізмів захисту. Мобінг визначається як систематичний психологічний тиск, який виявляється у формі морального, психологічного або фізичного переслідування працівника з боку колеги чи керівництва, що призводить до його ізоляції або витіснення з колективу. Дискримінація, натомість, ґрунтується на упередженні до певних захищених характеристик працівника, таких як раса, стать, вік, релігія, і має на меті обмеження його прав через ці характеристики.

У статті представлено порівняльний аналіз цих двох явищ з точки зору їхніх мотивів, проявів і наслідків для працівників. Мобінг часто мотивується особистими конфліктами або змаганнями за позицію в колективі, тоді як дискримінація обумовлена негативним ставленням до певних соціальних ознак. Мобінг може бути прихованим, що ускладнює процес його доказування, особливо у відсутності законодавчого визначення та процедур доведення. Дискримінація, навпаки, має чіткі правові рамки, що дозволяють спростити процес доказування і передбачають переведення тягаря доказування на роботодавця у випадках ймовірного порушення прав працівника.

Розглянуто міжнародні стандарти, які можуть слугувати орієнтиром для вдосконалення національних норм, що забезпечують належний рівень захисту трудових прав.

Результати дослідження показують, що, хоча мобінг і дискримінація мають спільні риси як порушення прав працівників, кожне з них вимагає специфічного підходу для запобігання та захисту від порушень. У статті сформульовані рекомендації щодо вдосконалення правової бази захисту працівників від мобінгу, підвищення ефективності заходів з протидії дискримінації та розвитку культури поваги до прав людини на робочому місці.

Ключові слова: мобінг, дискримінація, трудові відносини, працівник, роботодавець, честь, гідність, ділова репутація, гендерна рівність, психологічний тиск, економічний тиск, оплата праці, судове рішення, рівні права, утикс, рівні можливості.

Pyzhova M.O., Chyzh B.I. MOBBING AND DISCRIMINATION AS TYPES OF VIOLATION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article examines mobbing and discrimination as two types of violations of employees' labor rights, which are becoming increasingly relevant in the modern labor market, marked by economic instability, labor migration, competition among employees and the lack of proper legal protection mechanisms. Mobbing is defined as systematic psychological pressure that manifests itself in the form of moral, psychological or physical harassment of an employee by colleagues or management, which leads to his or her isolation or expulsion from the team. Discrimination, on the other hand, is based on prejudice against certain protected characteristics of an employee, such as race, gender, age, religion, and aims to restrict their rights because of these characteristics.

The article provides a comparative analysis of these two phenomena in terms of their motives, manifestations and consequences for employees. Mobbing is often motivated by personal conflicts or competition for a position

in the team, while discrimination is caused by a negative attitude towards certain social characteristics. Mobbing can be hidden, which complicates the process of proving it, especially in the absence of a legal definition and proof procedures. Discrimination, on the contrary, has a clear legal framework that simplifies the process of proof and provides for the burden of proof to be shifted to the employer in cases of alleged violation of the employee's rights.

The article also examines international standards that can serve as a guide for improving national norms that ensure an adequate level of labor rights protection.

The results of the study show that, although mobbing and discrimination have common features as violations of employees' rights, each of them requires a specific approach to prevent and protect against violations. The article formulates recommendations for improving the legal framework for protecting employees from mobbing, increasing the effectiveness of anti-discrimination measures and developing a culture of respect for human rights in the workplace.

Key words: mobbing, discrimination, labor relations, employee, employer, honor, dignity, business reputation, gender equality, psychological pressure, economic pressure, remuneration, court decision, equal rights, harassment, equal opportunities.

ЗМІСТ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Гуренко М.А.

ПРОЕКТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ НА БУДІВНИЦТВО ДЛЯ ІНВЕТОРІВ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....3

Пустовіт О.Ю.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....8

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Ковальчук М.О.

СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ.....12

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Козін А.О.

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ПОВНОВАЖЕННЯ
ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....18

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Шульженко А.В.

ВИКРАДЕННЯ УКРАНСЬКОГО ВРОЖАЮ ЯК ПРОЯВ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ
І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ.....22

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Криворучко Л.С.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ, КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ
ТА МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ28

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дударець Р.М.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТВОРЕНИХ НЕПЕРДБАЧЕНИХ
ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ.....32

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пижова М.О., Чиж Б.І.

МОБІНГ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЯК РІЗНОВИДИ ПОРУШЕННЯ
ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ40

CONTENTS

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Gurenko M.A.

PROJECT DOCUMENTATION FOR CONSTRUCTION FOR INVESTORS: LEGAL ASPECTS.....3

Pustovit O.Yu.

REGULATORY AND LEGAL ENSURANCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN MARTIAL ARTS CONDITIONS.....8

**LAND LAW; AGRICULTURAL LAW;
ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW**

Kovalchuk M.O.

LAND RIGHTS GUARANTEE SYSTEM IN UKRAINE.....12

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW**

Kozin A.O.

PROBLEMS OF REGULATORY CONSOLIDATION OF THE DEFINITION OF AUTHORITY
AND COMPETENCE OF LOCAL GOVERNMENT BODIES.....18

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Shulzhenko A.V.

THEFT OF THE UKRAINIAN HARVEST AS A VIOLATION OF THE LAWS
AND CUSTOMS OF WAR..... 22

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Kryvoruchko L.S.

CTHE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE, THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE,
THE PRESIDENT OF UKRAINE AND THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
AS SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS.....28

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Dudarets R.M.

THE PECULIARITY OF THE ELEMENTS OF THE FORENSIC CHARACTERISTICS
OF THE CREATED PARAMILITARY OR ARMED FORMATIONS NOT FORESEEN BY THE LAW....32

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Pyzhova M.O., Chyzh B.I.

MOBBING AND DISCRIMINATION AS TYPES OF VIOLATION OF LABOR RIGHTS
OF EMPLOYEES: A COMPARATIVE ANALYSIS.....40

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

3/2024

Виходить чотири рази на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я.І. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – М.С. Михальченко

Підписано до друку 26.11.2024 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 4,94, ум. друк. арк. 5,58.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1024/727.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.